הפדגוג

ירחון לחנוך והוראה

בעד הורים ומורים.

המויל:
הוצאת „תושיה", ורשה.

העורכים:
א"ב בן־אביגדור וש"ל גרדון.

חוברת א'. חשון, תרס"ג. Nr. 1.

תכן:

א) אל הקוראים. המערכת.
ב) בתי ספר של פרבל ונחיצות גני ילדים עברים (עם תמונת פרבל). נח פינס.
ג) עקשנות הילדים ורגזונותם. בן־משה.
ד) הקריאה העברית. בן־זאב.
ה) פסטלוצי בתור מחנך העם. פרופיסור לודויג שטין (ברן). תרגום שמואל רוזנפלד.
ו) טולסטוי על החנוך * * *
ז) כרוניקה.
מודעות.

הוספה ל„עולם קטן".

קרקוי

בדפוס יוסף פישר (גראדגאססע 62).

ספרי חנוך ולמוד ומקרא:

הוצאת „תושיה"

1) אלפא ביתא מצוירת בצבעים עם 24 ציורים
יפים ואותיות הכתיבה, נדפסת על טבלא להדביקה
אל הקיר בבה"ס.
מחירה 20 ק׳, ע"פ 22 ק׳, מדבקת על ניר עב 30 ק׳,
ע"פ 36 ק׳.

2) אלפא ביתא מצוירת בצבעים מטולטלת,
ערוכה בקוביות — בתבת ניר יפה.
מחירה 75 קאפ׳, ע"פ 85 קאפ׳.

3) הנ"ל, מדבקת על גזרי ניר עב קטנים בתבת ניר כנ"ל.
מחירה 60 ק׳, ע"פ 70 ק׳.

4) אלפא ביתא מטולטלת ערוכה בקוביות
(מדבקות על קוביות עץ) להרכיב מהן מלות
ומאמרים — בתבת ניר.
מחירה 50 קאפ׳, ע"פ 80 קאפ׳.

5) הנ"ל, מדבקת על גזרי ניר עב קטנים, בתבת ניר קטנה.
מחירה 40 קאפ׳, ע"פ [illegible] קאפ׳.

6) אלפא ביתא מצוירת בצבע[illegible] עם 82 ציורים
יפים, נדפסת על טבלא להדביקה אל הקיר בבה"ס.
מחירה 25 קאפ׳, ע"פ 27 ק׳, מדבקת [illegible] ניר עב
35 ק׳, ע"פ 43 ק׳.

7) אלפא ביתא מצוירת בצ[illegible]ם (כנ"ל)
במחברת קטנה ונאה, והעלי[illegible]קים על ניר עב.
מחירה 50 ק׳, ע"[illegible]

8) אלפא ביתא מצוירת [illegible]ים (כנ"ל)
מטולטלת, ערוכה בקוביות [illegible] גדולה ויפה.
מחירה 1 רובל, ע"פ [illegible]ל.

9) עברית בלשון עם ועם (למוד ה[illegible]אה למתחילים).
י. לוינזון [illegible]ה. טביוב.
I. למדברים רוסית, II. למדברים זרגון.
מחיר כל מחברת בכריכה 25 קאפ׳, פארטא 4 ק׳.

10) ראשית דעת שפת עבר (כנ"ל עם ציורים).
מ. קרינסקי.
מחירו 30 קאפ׳, פארטא 4 קאפ׳.

11) הקריאה העברית (למתחילים) י. ב. לבנר.
מחירו 15 ק׳, בכריכה 20 ק׳, פארטא 2 קאפ׳.

12) בית הספר לתורת הכתיבה העברית, בשש
מחברות, (מאושר ע"י ועד המלומדים שע"י
המיניסטריום להשכלת העם להשתמש בהן בבה"ס
העברים והת"ת). מ. קרינסקי.
מחיר כל מחברת 7 קאפ׳, פארטא 2 קאפ׳.

13) לפי הטף להורות את הילדים לדבר עברית
מבלי עזרת תרגומים. ד. ילין.
ספר המורה, שני חלקים (החלק השני עם
לוחות־תמונות).
מחיר כל חלק 75 ק׳, מכורך 85 ק׳, בבד 90 ק׳.
שני החלקים מכ׳ יחד 1,65, בבד 1,70, פארטא לכל
חלק 8 ק׳, למכ׳ 10 קאפ.

14) מקרא לפי הטף להורות את ילדי ישראל
קרא וכתוב ודבר עברית על פי השטה הטבעית,
עברית בעברית, עם ציורים. הנ"ל.
ספר התלמיד, שני חלקים.
מחיר כל הלק 75 קאפ׳ בכריכה, פארטא 10 ק׳,

15) ראשית למודי שפת עבר (עם תרגום המלות
ברוסית ואשכנזית באותיות עבריות). י. גרזובסקי.
מחירו 50 ק׳, מכ׳ בניר 60 ק׳, בבד 65 ק׳, פארטא 8 ק׳.

16) בית ספר עברי (ספר מקרא ולמוד). הנ"ל,
חלק ראשון 25 ק׳, מכ׳ בניר 30 ק׳, בבד 35 ק׳,
פארטא 4 ק׳. חלק שני 50 ק׳, מכ׳ בניר 60 ק׳,
בבד 65 ק׳, פארטא 10 ק׳. חלק שלישי 75 ק׳.
מכ׳ בניר 85 ק׳, בבד 90 ק׳, פארטא 12 ק׳.

17) המכין (פרוזדור לכל ספרי הלמוד מאושר ע"י
ועד המלומדים כנ"ל). י. ח. טביוב.
מחירו 30 קאפ׳. מכ׳ בניר 35 ק׳, בבד 40 ק׳, פ׳ 4 ק.

18) מורה הילדים (מתודה עם תרגום המלות
ברוסית ואשכנזית באותיות עבריות מאושרת).
מחירו 90 ק׳, מכ׳ בניר 1 רובל, בבד 1,05, פ׳ 14 ק.
מפתח (לתרגומי מורה הילדים כנ"ל). הנ"ל.
מחירו 10 ק׳, מכ׳ בניר 15 ק׳, בבד 20 ק׳, פ׳ 4 ק.

19) עדן הילדים (כריסטומתיה עברית עם תרגום
המלות ברוסית, אשכנזית באותיות עבריות,
צרפתית ואנגלית מאושרת כנ"ל). הנ"ל.
חלק ראשון 80 ק, מכ׳ בניר 90 ק׳, בבד 95 ק׳,
פארטא 10 קאפ׳. חלק שני 70 ק׳, מכ׳ בניר 80
ק׳, בבד 85 ק׳, פ׳ 8 ק׳.

20) אגרון לבני הנעורים (מכתבים למופת לילדים
ולילדות, לנערים ולנערות, עם מלון לכל
המלים והמבטאים החמורים). הנ"ל.
מחירו 50 ק׳, מכ׳ 60 קאפ׳, בבד 65 ק׳, מכ׳ הדר
75 ק׳, פארטא 10 קאפ׳.

21) גן הילדים, הספר הראשון אחרי האלף בית,
עם תרגום המלים ברוסית ואשכנזית (באותיות
עבריות), עם ציורים. ש. ברמן.
מחירו 85 ק׳, מכ׳ בניר 95 ק׳, בבד 1 ר׳, פ׳ 14 ק׳.

22) בת חיל או תורת אם (ספר מקרא לבנות)
מאת י. מיוחס.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ 45 ק׳, בבד 50 ק׳, פארט׳ 6 ק׳.

23) מדריך הילדים (עם תרגום המלות ברוסית)
בשני הלקים (מאושר ע"י ועד המלומדים כנ"ל).
ק. ולוצקי.
כל חלק 35 קאפ׳, מכ׳ בניר 45 ק׳, בבד 50 ק׳,
פארטא 8 ק׳.

24) רע הילדים ספר מקרא למתחילים, כלו מנוקד,
(מאושר כנ"ל). י. ב. לבנר.
מחירו 30 קאפ׳, מכ׳ בבר 40 ק׳, פארטא 6 ק׳.
אוצר המלים לס׳ „רע הילדים" (בתרגום רוסי). הנ"ל.
מחירו 8 קאפ׳. ע"פ 10 קאפ׳.

25) ידידינו. מועדי ישראל ותפלותיהם (עם תרגום
המלות ללשון רוסיא, מאושר כנ"ל). הנ"ל.
מהירו 40 ק׳, מכ׳ 45 ק׳, בבד 50 ק׳, פארי 8 ק׳.

26) הדקדוק העברי (דקדוק קצר למתחילים,
מנקד). ל. שאצקי.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ בניר 45 ק׳, בבד 50 ק׳, פארי 6 ק.

27) תרגילי הדקדוק העברי (להקראה ונתוח).
הנ"ל.
מחירו 30 ק׳, מכ׳ בניר 35 ק׳, בבד 40 ק׳, פאר׳ 6 ק׳.
ימצאו להמכר בעוד חדש.

אל הקוראים.

בבואנו הפעם להוציא ירחון פדגוגי להורים ולמורים, הננו מתכונים למלא חסרון גדול בספרותנו, חסרון, שרשומו נכר ביותר בחיינו, חסרון אורגן מיוחד שישא ויתן בכל שאלות החיים הגופניים והרוחניים של הדור הצעיר, שאנו, בני „דור המדבר", רוצים, לפחות, להכינו ולהנכו לחיי לאום בריאים ומלאים, הלא הן שאלות החנוך וההוראה. ה„רצון הטוב" הזה, כתולדה בלתי אמצעית מן התנועה הציונית ההולכת ומקפת יותר ויותר את חיי עמנו, החל להתגשם במקצוע ההוראה ביסוד „החדרים מתוקנים" על ידי מורים־לאומיים מומחים היודעים את ערך עבודתם הלאומית ותוצאותיה הגדולות. ומספר המורים המומחים, חלוצי החנוך הלאומי המסודר, הולך ומתרבה, אך אין להם מרכז ספרותי מיוחד שיזדמנו בו יחד לברר וללבן את כל השאלות השונות הנוגעות לעבודתם ולפרש ולפרט את תוצאות נסיונותיו של כל אחד במקצועו וממילא מובן; שאין כל יחס וקשר בין המורים, דבר שהיה יכול להיות להם לתועלת חמרית ורוחנית יחד.

השפעת עתונותנו הכללית על חיינו אינה רבה ביותר, ובכל זאת נכרת כבר פעולתה לטובה בחיי המעשה וערכה החנוכי במדה ידועה עומד למעלה מעל כל ספק. ואם בעתונות הכללית כך, עתון ספיציאלי המוקדש כלו לענין אחד לבררו וללבנו מכל צדדיו, על אחת כמה וכמה שהוא יכול להביא תועלת רבה במקצוע שהוא דן עליו.

האם יש צורך עוד להרבות בדברים להוכיח את הנחיצות של המשא והמתן בשאלות החנוך וההוראה? לכל העמים המתוקנים ישנם בתי חנוך למורים, שבהם לומדים המורים־בעתיד, מלבד הלמודים השונים, את תורת הפדגוגיה, הדידקטיקה והמטודיקה לכל פרטיהן, והמורים היוצאים מן הסמינריות האלה מוכנים אפוא להיות מוכשרים היטב לעבודתם, ובכל זאת צא וראה כמה עתונים פדגוגים מופיעים אצלם לתקופות, המלאים מאמרים לשאלות הפדגוגיה, והמורים המומחים קוראים בהם ומוסיפים לקח, ואנו, הדלים ממעש, שאין לנו לא סמינרים ולא מורים מחונכים, וגם מורינו הטובים — על „מורים מאין עבודה אחרת" אין לדבר — אינם אלא „מורים מתנדבים", מורים מן הנסיון, אבטודידקטים (מובן מאליו, שאין כונתנו לפגוע בכבודם היקר לנו מאד, ואיננו באים אלא להזכיר את העובדה המעציבה)—היוכל להיות לנו צורך יותר גדול ממוסד ספרותי־פדגוגי, שתעודתו לתקן במדה ידועה, לפחות, את הלקוי הגדול בספירת הנוכנו הלאומי?

אמנם גם עתונותנו היומית החלה לעסק בעת האחרונה בשאלות הפדגוגיה, אך, מלבד שטבע המקום של עתון יומי גורם שהמאמרים אינם יכולים להיות עמוקים, ארוכים ועיוניים די צרכם, הנה כל עקרם של המאמרים ההם סובב רק על ציר אחד, על מקצוע אחד — אמנם, חשוב — בתורת ההוראה, והיא על דבר „השטה הטבעית", כלומר, על „עברית בעברית". והנה אין ספק שלשאלה זו יש ערך הנוכי־לאומי גדול. תחית עמנו לא תוכל להיות בלי תחית שפתנו, ותחית שפתנו אינה אפשרית אם לא ישימוה ראשונה בפיות ילדינו הקטנים. ו„המקלט הבטוח", „מדינת היהודים" לשפתנו יכול וצריך להיות אך ורק החדר העברי, שבו תהיה אך ספירה עברית טהורה, בלי תערובת של שפת הגלות, עולם קטן שכלו עברי, ארץ ישראל בזעיר אנפין; ויען כי השטה הזאת הדשה היא אתנו, היא דורשת ברור ולבון מכל צדדיה, וכל נסיון, כל הערה והארה נכוחה צריכה להיות יקרה לנו מאד. אבל, מורינו ורבותינו, הן כל זה אינו אלא מקצוע אחד בתורת ההוראה, ותורת ההוראה בכל מקצעותיה אינה אלא חלק מתורת הפדגוגיה, הכוללת בתוכה גם את תורת החנוך הגופני והרוחני, המוסרי והאסתטי. וה„שטה הטבעית" אינה מצטמצמת כלל באופן

הוראת השפה באותה השפה בלבד, כי היא מקפת את כל מקצעות החנוך הגופני והרוחני של ילדינו, והאם מן הצורך הוא לבאר עד כמה חשובות לנו שאלות החנוך הקודמות ללמוד? אמנם ההדר העברי האמתי יש לו, מלבד ערכו הלמודי הגדול גם ערך חנוכי־לאומי חשוב, אבל בהנוך הלאומי בלבד איננו יוצאים עוד את ידי חובתנו; עלינו לתת לילדינו חנוך אנושי: גופני, מוסרי ואסתתי, עלינו לתת לילדינו גוף בריא ונפש בריאה ואת החומר הטוב הזה נקדיש לעמנו. באחת, עלינו לחנך דור עברי בריא ושלם, שתהיינה בו כל הסגולות האנושיות הכלליות והלאומיות המיוחדות לנו, ואם כן אפוא עלינו לשאול לא רק „כיצד מלמדים?" כי אם גם וביותר „כיצד מחנכים?" — לשאול ולהזור ולשאול — ולהשיב תשובות מספיקות.

זוהי מטרת „הפדגוג".

ומובן מאליו, כי ככל אשר ירבו טובי המורים והפדגוגים האמתים להשתתף בו, כן יקל לו למלא את תעודתו זו.

ואולם „הפדגוג" לא יסתפק בזה, כי מלבד ברור השאלות בחנוך ובהוראה ישא ויתן גם בשאלה על דבר הטבת מצבם החמרי וההברותי של המורים והמלמדים, שאלה קשה הדורשת פתרונים זה כבר.

„הפדגוג" יכיל בקרבו את הפרקים האלה:

א) החנוך. — בפרק הזה יבואו מאמרים בשאלות החנוך הביתי: הגופני, המוסרי והאסתתי, הכללי והעברי, חובות היהורים לבניהם, החנוך העברי ביחוסו להנוך הכללי. שטות ההדרכה בבית ובביה"ס.

ב) ההוראה. — בפרק הזה תבאנה מבוארות שיטות ההוראה השונות של גדולי הפדגוגים, דרכי ההוראה המתוקנים בארצות הנאורות ושטות הוראת השפה העברית, דברי הימים והתלמוד, סדרי ההוראה בהדרים ובתי ספר עברים והובות המורים לתלמידיהם.

ג) בית הספר. — שאלות בתקון בתי ה„תלמוד תורה", ההדרים הישנים וההדרים המתוקנים, בתי הספר לאומנות ולעבודת האדמה, פרוגרמות להדרים ולבתי ספר.

ד) חנוך הבנות. — שאלות בתקון חנוך הבנות ברוח עברי לאומי. חובות ההורים לבנותיהם. בתי ספר עברים מיוחדים לבנות. שטת הוראתם.

ה) השקפה כללית. — מהלך החנוך וההוראה העברים ומצב בתי הספר העברים בארצנו הקדושה ובחו"ל. מצב ההדרים המתוקנים ובתי הת"ת המסודרים, והכל במספרים מדויקים. הזיונות הדשים בעולם החנוך.

ו) בקרת ספרים. — א) בקרת על ספרי החנוך והלמוד החדשים; ב) על ספרות הילדים החדשה.

ז) עזרת מורים. — בפרק הזה תבאנה הצעות שונות להטבת מצב המלמדים והמורים העברים, כיסוד אגודות מורים ברשיון הממשלה ועוד.

ח) כרוניקה. — בה תבאנה כל ההדשות בעולם ההוראה העברית ובתי ספר העברים, הקים ופקודות בנוגע לבתי ספר, למורים לתלמידים עברים וכו'.

ט) שאלות ותשובות. — שאלות הורים ומורים בעניני החנוך והלמוד במעשה ותשובות מומחים עליהן.

י) לשכת מודיעין. — בעד הורים ובתי ספר המבקשים להם מורים ובעד מורים המבקשים להם משרות ומקומות להוראה.

יא) ביבליוגרפיה. — רשימת ספרים חדשים היוצאים לאור בעד המורים והתלמידים.

זאת היא תעודת „הפדגוג" וזאת היא המטרה שאנו שואפים אליה. ותקותנו הזקה כי כל אלה שהחנוך הלאומי יקר בעיניהם יהיו לנו לעזור להוציא את הפצנו הטוב לפעולות.

המערכת.

הערות המערכת. א) למען אשר יוכל „הפדגוג" להתקים ולהתפתח. יהיה בראשונה לא גדול בכמותו, אך ככל אשר יתבסס מצבו החמרי כן תגדל כמותו וכן יוסיף למלא את תעודתו. ב) בחוברת הראשונה לא יכלנו, מסבות שונות, לתת עניגים מיתר המחלקות שפרטנו פה, ויבאו בעתם בחוברות הבאות.

בתי הספר של פְרֶבֶּל ונחיצות גני ילדים עברים.

I.

שטת פרבל ופעולותיו.

בחדש יולי שנה זו מלאו חמשים שנה למות הפדגוג הגדול פרידריך פרבל, הנודע בהמצאתו את גני הילדים והנקראים עד היום במקומות רבים על שמו „בתי הספר של פרבל“. האדם הגדול הזה, ככל הגדולים שהקדישו את עצמם לטובת האנושיות, לא ראה עולמו בחייו, כי נרדף מחמת ממשלת פרוסיה, שבסבת נכלי הכהנים הקנאים מצאה במפעלו החדש איזו התנגדות לרוח האמונה; ואך אחרי מותו התפשטה תורתו במהירות הברק בכל אפסי ארץ ע״י התלמידות המובהקות אשר הקים *), וכיום אין לך עיר במערב אירפה ואמריקה, שלא יהיה בה גן ילדים או גנים אחדים, ובשנים האחרונות נוסדו בערים הגדולות „חברות פרבל“, שעל ידיהן מתפשטות דעות פרבל בין העם, וגם פותחים גני ילדים לילדי העניים, כדי שישתמשו גם השדרות התחתונות בטוב הצפון במוסדות האלה לחנוך הבנים.

והנה בעת, שכל העמים הנאורים בתבל מתענגים על זיו המאור הגדול הזה, ומליוני ילדים וילדות ממלאים כיום את בתי הספר הנקראים על שמו, שבם הם מתפתחים ומשתלמים ע״פ שטה שלמה ומסוימה — אנחנו, עם הספר, לא נהנינו מאורו עד היום אף באצבע קטנה, ולא רק בחיים, אף גם בספרות לא עשינו דבר במקצוע הנכבד הזה: מאמרים למאות נכתבים בידי סופרינו ע״ד החנוך, וטרם אנה המקרה לידי לקרא איזה דבר ע״ד שטתו של פרבל ובאיזה אופן נוכל להשתמש בה לטובת חנוך בנינו. ויש להתפלא על זאת; כי באמת אין לך עם, שיקדים כה לשלח את ילדיו לבית הספר כעם ישראל, ותורת פרבל יכלה למצא בנו בסיס נכון וחזק ורק חסרון הידיעה על אודותיה אשם בזאת, לפי דעתי, שעד עתה אין לנו ברוסיה אפילו גן-ילדים עברי אחד. כל זאת תתן תקוה בלבי, שבמאמרי זה אוכל להביא איזו תועלת להורים הדואגים לחנוך בניהם.

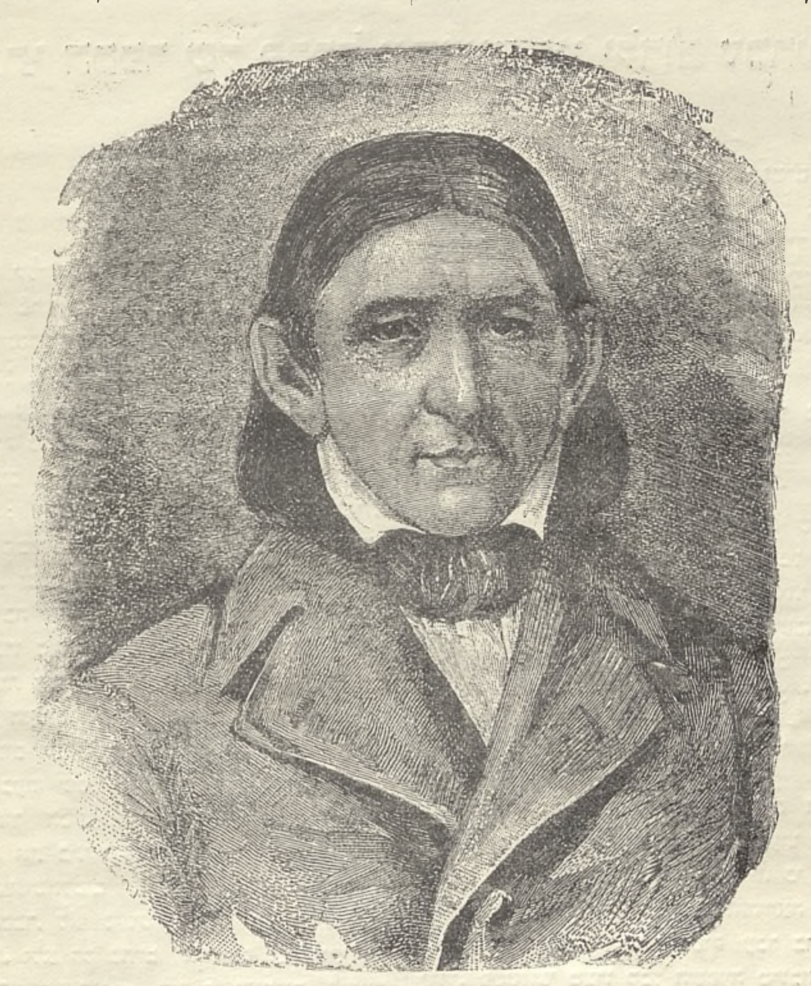
דעת לנבון נקל, כי לפי המקום שהקצב לי, כבד ממני לבאר את כל יסודי שטת פרבל הפילוסופיים והפסיכולוגיים, כי אז יתרחב המאמר ויהי לספר שלם, והדבר הזה גם איננו נחוץ, הנני חושב, כי די יהיה אם אציענה לפני הקוראים בקצור נמרץ, למען יהיה להם מושג נכון על אודותיה, די הצריך להבין את התועלת, שנוכל להוציא ממנו לחנוך בנינו הכללי והלאומי.

פרידריך פרבל, ככל הפדגוגים הגדולים שהיו בזמנו, נמצא במדה מרובה תחת השפעתו של פסטלוצי. הוא לא הסתפק רק בקריאת ספריו, כי גם בא אליו לשויציה להתבונן אל אָפני החנוך וההוראה בהאינסטיטוט שפסטלוצי עמד בראשו. ולסוף עבד בו בעצמו זמן ידוע. פסטלוצי מצדו קבל השפעה מרובה מרוסו, כידוע לכל קוראי תולדותיו. ספרו של האחרון „אֶמיל“ פעל עליו פעולה כבירה, כעל רבים מחכמי הדור ההוא, והדעות האמורות בו מצאו להן על נקלה מסלות בלב פסטלוצי, אשר כבר חשב מחשבות לשנות את סדרי החיים הרעים של בני עמו ע״י חנוך מתוקן. יסוד תורתם של רוסו ופסטלוצי ותלמידיהם היא — השטה הטבעית, כלומר, חנוך האדם ע״פ טבעו ותכונותיו הכלליות והפרטיות; על היסוד הזה נשענת הפדגוגיה

*) בין אלה הכי נכבדה היא הפדגוגה המהוללה בערטהא פאָן מארענהאָלץ-בילוב, שמלבד שהפיצה את דעות פרבל בספרה „Handbuch der Fröbelischen Erziehungslehre“ פעלה הרבה במעשה, בעברה בכל ארצות אירפה הנאורות ותבא גם לאמריקה לטעת את גני הילדים. כן עמלו הרבה בזאת הענריעטה שראדער ואנגעליקה הארטמאַן בארץ אשכנז, ובארצות שווייץ, הולאנד, בלגיה וצרפת הביא פרי רב עמל הברונית הידועה מארענהאָלץ.

החדשה עד היום, כאשר יאמר בצדק הפדגוג בורקרט: „נשובה אל הטבע— זאת היא כל תורת החנוך! רוסו גלה את הארץ החדשה הזאת, ופסטלוצי נטע בה נטעי נעמנים". לפי דעת החכמים האלה מקור כל הנוך משחת ומקולקל הוא בזאת, שהמחנכים חושבים את

ומראשית יצירתו הביא אתו לעולם תכונות טבעיות רבות, כלליות ואינדיבידואליות, הדורשות את תפקידן בכל אָפני החנוך הגופני, המוסרי, השכלי והאסתתי, והמחנך צריך אך לבוא לעזרת הטבע להשלים באמצעות חכמת החנוך את הכחות הגלויים

פרידריך פְרֶבֶּל.

חניכיהם כחומר ביד היוצר, שיוכלו לעשות בם כפי נטית רוחם, ושוכחים את דברי החכם מכל האדם: חנוך לנער ע"פ דרכו— ר"ל עפ"י טבעו — ולא אעפ"י דרכך אתה *). הילד הוא פרי הטבע כצמח וכחי,

והנסתרים בגוף ובנפש של חניכיו. אך אם לא ישימו לב לתביעות הטבע או, מה שעוד רע מזה, אם ילחמו נגדן ביד הזקה, אז סכנה רבה כרוכה בזאת לעתידות הסחונך, כאשר נשחית כליל את התומר, שעפ"י טבעו הוא דורש חום ואור, אם נשתלנו על חוף ים הקרח, או כאשר נזיק להדוב הלבן אם נביאנו אל האזור החם. לפי

*) סיפא דקרא הוא של המגות י"ל דווידוביטש.

האמור, אם חפצים אנחנו בשלום הילד ואשרו, אז ראשית דבר עלינו *לדעת* את טבעו ודרישותיו. ושנית צריכים אנחנו *להסתגל* אליהן בכל מעשי החנוך, כדברי רוסו: „למדו נא לדעת את תכונות נפש הילדים, כי אינכם יודעים אותה; בלי הדעת הזאת תוסיפו שגיאה על שגיאה, ככל אשר תוסיפו להדריכם הלאה בדרך החנוך". ועל דבר נחיצות ההסתגלות אל טבע החניכים הוא אומר בפתיחת ספרו „אמיל": „שלשה המה אלה הפועלים בחנוכנו: הטבע, הסביבה והאדם. ההתפתחות הפנימית של יצורי גונו וכשרונותינו הגופנים והרוחנים נותן לנו הטבע; הנסיונות, שנקנה לנו בלי הרף מהדברים הסובבים אותנו, זהו חנוך הסביבה (דעת חום האש, לחות המים, שאון הרעם ועוד); והדעת והיכולת איך להשתמש בכחותינו שנתפתחו ובנסיונות שקנינו, יתן לנו האדם. לפי זה יש לכל אחד מאתנו שלשה מורים. הילד, שלמוריו יש מטרה אחת ורוח אחד לכלם, יחונך היטב, כי הרמוניה שלמה תמשל בכל כחותיו; אך אוי לו לזה, שאין למוריו דעה אחת ופעולה אחת, ילד כזה לא יהיה שלם לעולם, הוא ינוע תמיד לכל עבר, כי כל אחד ימשכנו לצדו ולסוף ישאר קרח מכאן ומכאן... והנה משלשת מיני החנוך הנזכרים הראשון איננו בידינו כלל: הטבע לא ישנה את תפקידו לרצון האדם, כי חוקיו האיתנים מושלים בנו בחזקה ואינם משתנים; השני הוא בידנו במדה מצמצמת מאד, ואך השלישי הוא המיוחד הנמצא בחוג פעולותינו. ויען שלא נוכל לשעבד את דרישות הראשונים ופעולותיהם לחפצנו, הרינו מחויבים להסתגל אנו אליהם, למען יהיה מעשה החנוך שלם ותשלוט בו ההרמוניה הדרושה להשתלמות החנוך ולאשרו".

כל זמן שלא באה „השטה הטבעית" לעולם, היתה דרך החנוך סלולה, וההורים והמורים חנכו ולמדו מבלי בקש חשבונות רבים. האבות ידעו, למשל, שמיד שיצא הילד לאויר העולם צריכים להתל אותו; ואם כי טבע גופו דורש חופש התנועה הנחוצה להתפתחות האברים ולמרוץ הנכון של הדם, — מי ישים לב לזאת? הטבע דורש, כי האם בעצמה תיניק את ילדיה, כי לולא זאת הן לא נתן לה שדים לחנם, והאבות מוסרים את העבודה הזאת לאשה זרה, או ממציאים מזון לילד בדרך מלאכותית; בטרם נתן לו הטבע שנים, נתנו לו מאכלים הדרושים להטחן היטב בפה, ובאין עוד לו כח ללכת ברגליו, שמוהו ב„מהלכת", כדי שילך באופן מלאכותי; בטרם נראו נצני כח השופט של הילד, והסביבה לא למדתהו עוד את יחס הדברים איש אל אחיו ואליו, למדו אותו את שמותיהם ולהוציא מפיו מלים שלא יבין את הוראתן. ולהפך, בגדלו מעט, ותשוקת העבודה והחקוי (טהאַטינקייטס־אונד נאַכאַהמונגסטריעב), אלה שני הכחות הנכבדים מאד לאדם, כאשר ידובר הלאה, החלו לבצבץ בקרבו, והם יעוררוהו לעזור לגדולים בעבודתם, — הם אומרים לו: שב על מקומך ואל תפריענו! באחת, בכל מעשי והאבות בחנוך בניהם נראה היה כאלו מלחמה להם (בלי כל כונה) עם הטבע. וכמעשי ההורים בבית כן פעלו המורים בבית הספר: המורה לא דרש מהילד כל הכנה ללמוד; ואם חושיו לא התפתחו עוד, עינו איננה מבדלת בין אדום לצהוב ואזנו איננה מבחנת את הקולות, אם כחות נפשו נרדמים, או, מה שעוד יותר נכבד, הם החלו להתעורר ודורשים אחרת — מה איכפת ליה? הן הילד איננו אדם קטן, חי ומרגיש, שיש בו איזה רצון ושאיפות טבעיות, אך הוא בידו כעיסה ביד הנחתום, שיוכל לעשות ממנה כל מה שיעלה על דעתו: חלה או עוגה או רקיק מצה. בביה"ס לא שמו לב *לחנוך* במובנו הרחב, הוא היה אך *בית למוד*, שבו הלעיטו את המתלמדים מלים מתות מהסופרים המתים, שדשו בם דורות רבים לפנים, ולזאת באמת אין צורך בכל הכנה הנוכית מצד הילדים. אך משקרא רוסו את קריאתו הגדולה: „נשובה אל הטבע!" ואחריו בא פסטלוצי ושנה להלכה ולמעשה על פי היסוד הזה את כל ארחות ההוראה בבית הספר ומטרתו, בהוציאו משפט קבוע: „אל יהי בית הספר בית־למוד רק בית־חנוך" — התעוררה השאלה: מה לעשות בחנוך הילדים עד בואם לבית הספר? אנחנו יכולים להגביל את מועד התחלת *הלמוד* שהוא בידנו, אך החנוך הטבעי, הלא יחל מיום הראשון להולד האדם; כי אך יצא לאויר העולם, והטבע והסביבה מתחילים לפעול עליו את פעולתם ועל האדם לבוא לעזרתם הנחוצה מאד, כאמור למעלה. ואם עזרת האדם דרושה, אז צריכה היא להיות בשטה קבועה ומודרגת; כי מלבד שהתקופה הזאת נכבדה מצד עצמה, הלא בה יונח היסוד להתפתחות כחותיו של האדם בתקופות העתידות של החיים, כאשר יאמר פרבל: „ההתפתחות השלמה של האדם בכל אחת מתקופות ימי חייו הראשונות תחולל השתלמות תמימה וכוללת בתקופה הבאה אחריה". לפי זה יובן על נקלה, שאחרי שעבד פרבל אצל פסטלוצי באיפרטן שתי שנים וראה בעיניו

את הטוב הצפון בשטתו, ואחרי שעמד בעצמו בראש אינסטיטוט מהולל ימים רבים, אמר בספרו: „תוצאות נסיונותי ונסיונות יתר המורים, שבאו אלי כפעם בפעם להועץ על עניני החנוך, הביאוני לידי הכרה ברורה, שלחנוך בית הספר יחסר תמיד היסוד, כל עוד לא שונה לטובה החנוך הקודם לו", וגם בנוגע ללמוד דעתו כדעת האומר: „התעוררות, התשוקה והיכולת ללמוד צריכים לבא קודם הלמוד בעצמו", כאשר יחרש השדה ויעבד היטב, בטרם יזרע בו האכר את זרועיו. ובכן נולדה השאלה: איך לעשות את החנוך נכון כראוי בתקופת הילדות שלפני בית הספר?

לרוסו, יוצר השטה הטבעית, לא היה כבד לענות על השאלה הזאת. כאינדיבידואלי גמור הוא בכלל מתנגד לכל חנוך כללי בבית ספר, מפני שלפי דעתו, כל ילד וילד הוא אכסמפלר מיוחד בתכונותיו ונטיותיו הטבעיות, וע"כ דרוש מחנך מיוחד לו לבדו, וחנוך בפני עצמו מיום הראשון להולדו עד היותו לאיש שלם בכל פרטיו. וכן הוא מציג לפנינו את „אמיל" מדריכו המשגיח עליו, מחנכו ומלמדו מיום לידתו עד קחתו אשה. אך עם כל הכבוד שירחש לבנו לרוסו בעד האמתיות הרבות שגלה לעינינו בנוגע להתיאוריה של החנוך, הנה בעצותיו השונות במעשה נמצא דברים זרים ומתמיהים שאין הדעת סובלתם. אם נשמע בקולו ומספר הילדים יהיה מספר המחנכים, מי יעסק בישובו של עולם? היוכל האכר לעזב את מחרישתו, החיט את מחטו, הרצען את מרצעו והאופה את תנורו לעסק בחנוך בניו? ושנית, הלא נחוצה לזאת איזו הכנה בלמודיות, שבלעדיה לא יוכל היות כל חנוך, ומה יעשו אלה, שתחסר להם ההכנה הזאת? רוסו מיעץ באופן כזה להאב, שיבקש את אחד מאוהביו לקחת עליו את העבודה הזאת, רק בתנאי שהמתחנך לא יקבל שום שכר בעד עמלו. אך הימצאו בארץ אנשים רבים, שיאותו לעבד עשרים וחמש שנה הנם רק מאהבתם לרעיהם? ובמה ימצאו מחית נפשם? ומה יעשו בכלות שנות עבודתם? ומה יעשו בבניהם הם? בקצרה, את רוסו נוכל להשוות לאלה הרופאים המוצאים ביתרון הכשר מהות כל מחלה וסבתה, אך לרפאות לא יוכלו; הננו מתפלאים על החריפות הנמרצה שנמצא בדבריו, בבקרו את סדרי החנוך הישנים, ועל רוחב בינתו בהראותו את צדקת שטתו הוא. אך למקרא עצותיו, באיזה אופן נוכל להוציאה אל הפועל, לא נוכל כפעם בפעם להתאפק מצחוק. בדבר הזה הצליח פסטלוצי הרבה יותר. גם הוא חושב, שחנוך ביתי הוא טוב ביותר, מפני שהוא יכול להיות טבעי בכל גוניו השונים; אך יען שלא כל האבות יודעים ויכולים לחנך את בניהם בעצמם לרגלי התנאים הכלכליים והתרבותיים שבחיים, צריכים אנו לתת לכל אלה בתי ספר, שיהיו קרובים בתנאי הנהגתם הפנימית לחיי המשפחה, והעקר, כי תמשל בם האהבה. המורה צריך להיות אב רחום ומלא אהבה לתלמידיו, וזאת תעזר לו לדעת את טבעם שאליו יסתגל בכל פעולותיו. ופסטלוצי לא היה נאה דורש, כי גם נאה מקיים: בבית המחסה ליתומים, שהיה לו באחוזתו „נֵיהוֹף" ואח"כ בסטנץ, ואינסטיטוטיו בבורגדרף ואיפרטן, שתהלתם מלאה הארץ ומכל אפסי אירפה ואמריקה נהרו אליו להתבונן אל מעשי ידיו, הראה את צדקת שטתו. בנוגע להעת שלפני בית הספר דעתו, שיהיה החנוך כלו מסור אז ביד האם, ואם גם לא קנתה אף ראשית דעת, הנה האהבה לפרי בטנה, שנטע הטבע בלבבה, מעוררת בה חוש מיוחד, שבעזרתו היא מרגישה מה טוב ומה רע לילד *). והנה אם כי לא נוכל לכחד, שהרבה אמת יש בדעה הזאת, והאהבה לבדה תורה לפעמים את האבות את הדרך הישרה בחנוך בניהם, בכל זאת לא נשגה אם נחליט, שפסטלוצי הגדיש את הסאה ודעתו היא סוביקטובית ביותר. כל אלה, שקראו את קורות ימי חיי פסטלוצי, יודעים את הפעולה הנמרצה, שפעלה על חנוכו המשרתת בַבֶל, אף כי היתה בת אכרים פשוטים וכמעט לא ידעה ספר, היא שרתה בבית הוריו ואחרי מות אבי המשפחה הקדישה את כל חייה, מבלי דאוג לעצמה אף מעט, לטובת אלמנתו ויתומיו, בעבדה עבודת פרך לנהל את כל הליכות הבית ולמלא את מחסוריו. גם שמה עין על הילדים ותדאג לחנוכם, והם ראו בה את סמל האהבה, החריצות וטוהר הנפש; לה צריך פסטלוצי להודות על האהבה הרבה לבני האדם, שמלאה את כל לבו עד שכחת צרכי עצמו, ושהיתה במשך הימים למקור כל הפעלים הגדולים שעשה בימי חייו. אך ממקרים בודדים כאלה עוד טרם נוכל להוציא משפט כולל, שיד האהבה כל תוכל ואיננה צריכה לעזר מן החוץ, להפך, אם נתבונן בעין חודרת אל יחס האמות לילדיהן, נראה לעתים קרובות, שלא

*) עיין בספרו „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt" מכתב שביעי.

יצלח בידן לחנכם היטב רק מסבת אהבתן היתרה אליהם, כי הרגש הזה, כיתר רגשות האדם, צריך למצוא סיוע ותמיכה מצד השכל והדעת, שיהיה להם כעין „ריגולטור", ואם הוא יחסר להם ויעברו גבול, ירעו תחת להיטיב. מלבד שתמיד רב יהיה מספר האמות שלמרות חפצן העז לא תוכלנה להקדיש את עצמן לחנוך בניהם במשך כל העת עד בוא עתם ללכת לבית הספר. את כל זאת ראה פרבל ויבקש תחבולה למצא פתרון יותר נכון לשאלה הנכבדה הזאת.

פרבל הבין, כי החנוך הביתי גם בתקופת הילדות, שאנחנו מדברים עליה, הוא אידיאל רחוק ממנו מפני תנאי החיים האקונומיים והקולטוריים, ואם באמת דורש ביה"ס מהבאים בו איזו הכנה, יש רק תחבולה אחת לצאת מן המצר ולמנות את החסרון: לכונן מוסדות־חנוך כאלה, שבם יתאספו הקטנים משחר ילדותם תחת השגחת מומחים, שהתקינו עצמם לכך, והם ימציאו להם עפ"י שטה טובה ומסוימה את ההכנה הדרושה. אך פה התעוררה שאלה אחרת: איך ובמה יוכלו להעסיק את הילדים, שגופם עוד חלש ומוחם רופף, שימצאו ענין לענות בו בהיותם במוסדות האלה, ובעת אחת יובילום אל המטרה שהצבנו לנו? בעלי השטה הטבעית חושבים, שכל המעשים שיעשו הילדים בביה"ס צריכים להיות נובעים ממקור לבם ותשוקתם מבלי כל כח מכריח מן הצד, ואם הדבר כן ביחס אל חניכים, שכבר יש להם איזה רצון ותבונה, הנה בנוגע לקטנים בני ג'־ד' שנים על אחת כמה וכמה, שההכרח יזיק להם, אם יהיו אנוסים לעשות דבר ולא חפצם. דבר ברור הוא, שנחוץ היה למצא תכונה טבעית חזקה בנפש הילדים וכללית לכלם, תכונה, שהיא המקור של רוב שאיפותיהם ופעולותיהם, ובזה נוכל להשתמש כבאמצעי נכון ובטוח בכל מעשינו למטרת החנוך. והמטרה הזאת לא קלה היא: אם עבודת החנוך בכלל דורשת את **„ההתפתחות השלמה של כל כחות האדם"** הנה בעת הזאת — תקופת ההכנה — עלינו ג"כ בלי שום ספק לשום לנגד עינינו את המטרה הזאת, היינו: א) התפתחות הגוף וכחותיו (באמרי „התפתחות" אין כונתי אל ההשתלמות, כי אם ביחס אל העת שאנו עומדים בה); ב) התפתחות חמשת החושים, אחרי שהם המה מקור כל ידיעה מוחשית ובלעדיהם לא תוכל היות כל הכרה ברורה; ג) התפתחות הרגשות, ביחוד רגש הדתי המוסרי והאסתתי. ד) התפתחות כחות הנפש, כמו הדמיון, הרצון, השופט ועוד. את זאת הבין פרבל וישם אל הפסיכולוגיה פניו: התבונן במשך ימים רבים אל מעשי הילדים הקטנים והליכותיהם בהיותם חפשים לנפשם; למד את כל ארחות חייהם מיום הראשון להולדם ויחקר וידרש וימצא, כי התכונה הטבעית, שממנה נובעים רוב **מעשי הילדים ושנקל להשתמש בה לפתח את גוף הילד, חושיו, רגשותיו ורוחו** היא — תשוקת־הצחוק (שפּיעלט־ריעב)! ובזאת קלע פרבל אל השערה ולא החטיא, כאשר נראה להלן.

כי תשוקת הצחוק היא טבעית. כמעט אין מי שיתנגד לזאת; כי אם נתבונן היטב אל צעירי בעלי החיים נמצא גם בהם אם רב ואם מעט את התכונה הזאת: צעירי החתולים מצחקים בכל דבר הבא לידם, ביחוד דבר המתגלגל מאליו, כאלו ימצא בידם עכבר; הקופים הקטנים מתהוללים ומשתובבים, מטפסים על העצים ועולים, מקפצים ויורדים, או נתלים בזנבותיהם ומתנועעים הנה והנה; הַסְּיָח רץ ומקפץ תמיד לפני אמו, שב אליה ומקפץ שנית; הגדיים מקפצים ומנגחים איש את אחיו בקרניהם שלא צמחו עוד. מזאת נראה שהטבע הדואג לכל בריותיו שם כהן את האינסטינקט הזה, המאמץ את גופם ומלמדם ומרגילם לדברים הנחוצים להם בגדלם: החתול לומד לטרף טרף; הקוף — לטפס מהר ולהשתמש בזנבו, למען יוכל להנצל מהר מאויב ולמצא מחיתו, שברובה היא מפרי־עץ; הסוס מוסיף אומץ לרגליו, כי הן כלי נשקו, והגדי לומד לנגח, למען יוכל להגן על נפשו בקרניו, וכן ביתר בעה"ח, וכן הוא גם באדם. לפי דעת פדגוגים רבים, גם התנועות השונות, שיעשה הילד בירחים הראשונים לחייו, מבלי כל דעת ומחשבה, והעונג שיתענג בהשתעשעו בידיו וברגליו, מקורם בתשוקת הצחוק. ותועלתן ידועה. לאט לאט תבוא הסביבה לעזר להטבע, הילד מתחיל להבין את הדברים הסובבים אותו ומשתמש בם לחפצו, בבהרו ביותר את אלה שמשמיעים קול ומצלצלים, או המבריקים ונוצצים, יען כי **טבע** גופו דורש את התפתחות שני חושיו היותר נחוצים לו, השמיעה והראיה. ביחוד תתגבר תשוקת הצחוק בילד, מעת שיתעוררו בו עוד שני כחות כבירים, הלא הם אלה שהזכרתי למעלה: תשוקת העבודה והחקוי, גם את אלה שם הטבע באדם מפני שקיומו לא יכון בלעדיהם; הראשון, מלבד שהוא

מוליד את תנועות הגוף, הנחוצות להתפתחות האברים והתחזקם, הוא מרגיל את האדם לאט לאט לעבודה, כי בלעדיה לא ימצא טרף בגדלו; וע"י השני ילמדו הקטנים מהגדולים את אלפי המעשים, שיעשה האדם יום יום ואופן עשיתם, מבלי כל כח מכריח מצדנו ומבלי שיחושו זאת בעצמם. וגם הדבור — זה מותר האדם מן הבהמה — ירכש הילד אך בעזרת הכח הזה. אז יבחר לו הילד משחקים יותר מורכבים, שעל ידיהם ילמד למנות, להתבונן אל כל דבר ביחס אל צבעו, גזרתו, מדתו ומשקלו, ירכוש לו את חוקי הבניה הראשונים, ועוד דברים רבים המכינים אותו לעבודה מעשית בגדלו והמרחיבים את חוג ידיעותיו ומפתחים כשרונותיו; וכמעט בכלם פועלים עם הצחוק שני הכחות האמורים יחדו: הילדים הקטנים מאספים שבבים ובונים בית, עושים באר, בחפרם גומה באדמה וממלאים אותה מים, שמים מקל בין רגליהם ורוכבים עליו; הילדות נושאות בֻבּות או גזרי עץ עטופים בסמרטוטים על זרועותיהן ומניעות ומישנות אותן, כאשר עשו אמותיהן להן בשכבן בעריסה. בכל הדברים האלה נראה את חשק העבודה והחקוי במדה מרובה, ואין להאריך ולהביא עוד ראיות ומשלים בדבר ברור כזה. לפי האמור, לא נתפלא אפוא על אשר חזקה מאד אהבת הילדים לשעשועיהם, עד שבסבתם ישכחו לעתים גם צרכים טבעיים כאכילה ושתיה; כל אחד משלש הכחות הנזכרים חזק הוא כשהוא לעצמו, והתחברותם יחד תוליד באמת כח כביר ונמרץ, המושל ממשלה בלי מצרים בכל מאויי הילד ונטיותיו. יאת הכח המשולש הזה, שבלי כל הגזמה נוכל לכנותו „כח הקיטור של הילדות", מצא פרבל וישעבדנו לצרכי החנוך בבתי הספר אשר יסד, או, כאשר קרא להם הוא, גני הילדים, וזה הוא כל גדלו ותפארתו.

יחד עם הצחוק יעץ פרבל להעזר בבית ובגן הילדים גם באהבת הזמרה, המתעוררת כבר בירחים הראשונים להחיים ושהשתמשו בה מאז האמות והאומנות להרגיע את הקטנים בעת בכים, לשעשעם ולישנם בעריסה, ובתשוקת הדעת המבצבצת בלבם אחרי שלמדו להבין מה שמדברים אליהם, ובהחל להתגלות בם איזה מכחות הנפש הדורשים להם מזון, ושעל כן הם אוהבים לשמוע אז ספורי בדים ואגדות ומתענגים עליהם עד מאד. ע"י שתי אלה יתפתח חוש השמועה, רגש השירי ועוד רבים מכחות הנפש. אך עם כל תועלתן הרבה רוח החיה באופני החנוך צריך להיות

הצחוק, כאמור, שעשועים ערבים ומתוקנים, המקבילים לשנות הילד וכחותיו, ירחיבו את חוג ידיעתו את החיים והטבע, יפתחו את חושיו, יעוררו ויזקקו את רגשותיו, יחדדו את שכלו, יבראו לו כשרון והתבוננות אל כל הדברים שיושגו בחמשת חושיו, הרגשתו ובינתו, יאמצו את כח זכרונו, רצונו, דמיונו ומהירות השגתו, ירגילוהו לעבודה מעשית ויחד עם זה תגדל דעתו בשפה שבה ידבר, יקנה לו מבטא נכון ויפה, וגופו (האביקט היותר נכבד של התינוק בעת הילדות) יחזק ויאמץ ע"י תנועותיו במשך הצחוק ועליצות החיים, שתמלא אז את כל לבו והמועילה הרבה לבריאות האדם, כידוע.

במה דברים אמורים, אם השעשועים הם מסודרים וערוכים בשטה נכונה באמת, אך בין אלה שנתקבלו בין הילדים נמצאים רבים, שאין להם כל ערך חנוכי, או היכולים גם להרע תחת להיטיב. על האחרונים יחשבו כל אלה שאחד המצחקים יוציא תועלת לעצמו מאי־כשרון רעהו, כמו צחוק הכפתורים והאגוזים, שהטוב המעט שיש בהם (תנועות הגוף) יבטל בהרעה הרבה שיביאו לרגש המוסרי, ושכרם יוצא בהפסדם, כי יטעו בלבם אהבת בצע ותאוה לרכוש זרים. את זאת הכיר פרבל ולכן לא הסתפק בזאת שהראה על הצחוק, כעל הכח הראשי המניע את כל פעולותינו, כי אם בחר שעשועים רבים טובים מן הידועים מכבר ויתקנם, או שִׁנָּם, כפי הצורך והוסיף עליהם את אלה שהמציא בעצמו בעד האמות וגני הילדים, והנקראים עד היום בשמו „מתנות פרבל" (כדורים משוחים בצבעים שונים, גזרי עץ מרובעים, לוחות קטנים לבניה ועוד). ומה רבה תועלת „המתנות" האלה! על גזרי עצים קטנים מרובעים מצויר, למשל, פיל, באופן כזה, שעל האחד נמצאות שניו הגדולות וחטמו הארוך, על השני יתר חלקי הראש, על השלישי שתי רגליו וכו', ועל הילד לחבר את הנפרדים למען יצא פיל שלם. נכבד להעיר, שעל חמשת הצלעות האחרות של כל מרובע ומרובע ימצאו דברים אחרים ולכן תתרכב יותר עבודת הילד, כי לא בנקל ימצא מבוקשו. לו הראו לו תמונת פיל שלמה, אז אולי לא שם אליה את לבו, ולכל היותר שם מבטו על גוף החי בכללו ואל אבריו הפרטים לא התבונן, כי במבט הילדים יבטל תמיד הפרט בהכלל; לא כן עתה: בעבודתו לאחד את הנפרדים, הוא מתבונן מבלי משים אל כל אחד מחלקי הגוף לבד, כי הוא מתחיל מן הפרט, ובמצאו את היותר מצוינים בהם יתאמץ לדעת

את מטרתם ובזאת ירכש לו ידיעה חדשה בטבע בעה"ה, זוהי אחת; שנית, תחזק בו תשוקת העבודה בראותו, כי יכול הוא לברא תמונה שלמה; שלישית, ילמד להבין את הצבעים ולהבדיל ביניהם, דבר המפתח את חוש הראיה; רביעית, יחזק בו כשרון ההתבוננות אל כל הדברים שימצא בסביבתו. עוד משל: הקטנים מאספים שבבים, שאין כל קצב להם ואין כל ערך ושווי ביניהם, ובונים בהם בית; מובן מאליו, שאין לו לא תואר ולא הדר. פרבל יתן לנו למטרה זאת לוחות עץ מהוקצעים במדה וקצב בעלי שש צלעות. באופן הראשון יש אך תרגיל עבודה ולא יותר; באופן השני יתעוררו הקטנים להתבונן אל צלעות הלוח, קצותיו והודיו (הבנה גיאומטרית); מהלוחות המהוקצעים והמקבילים איש אל אחיו בערך ישר, יעשו בנינים מפוארים תהתיים שניים ושלשיים הערוכים ע"פ מדה נכונה וסמטריה ויתפתח בהם רגש היופי וההרמוניה. יכול אני להביא עוד משלים להראות על טיב שעשועיו של פרבל, אך מפני שאני עוסק בזה ביסוד התיאוריה של הצחוק ולא בהשעשועים בעצמם אסתפק באלה, ומהם יקישו הקוראים הנבונים על השאר.

פרבל מכנה את ביה"ס, אשר הכין, בשם „גן" משני טעמים. האחד מפני שהוא, כיתר המחזיקים בשטה הטבעית, יוצא מנקודת המבט, שהאדם — עץ השדה ובכל צאצאי הטבע יש לו תכונות טבעיות מיוהדות הדורשות את תפקידן ולא תשונינה לעולם; וכמו הגנן החכם מסתגל בכל מעשיו אל טבע הצמחים, שנטעו ידיו, למען ישגשגו בהדר ויביאו פרי, כן צריכה גם המחנכת או ה„גננה" — כאשר יקראנה פרבל — למלא את התביעות הטבעיות של חניכיה ולכלכל בדעת והכשר את כחות גופם ונפשם עד הניעם אל ההשתלמות הדרושה. ושנית, מפני שלפי אופן העבודה של הילדים ותכניתה טוב להם שיהי מקום קבוצם בגן, כי התנועות החפשיות, שיעשו בעת צחקם באויר זך ומבריא, מועילות הרבה להחזקת גופם. ולבד זאת תוכל אז הגננה להרגיל את הילדים מעט מעט לעבודת הגן החשובה מאד מכמה טעמים: א) ע"י העבודה יחזקו השרירים והגוף יהיה בריא ורענן; ב) חשק העבודה יחזק יותר, בראות הילד, כי עמלו הביא פרי ישוה לו, והגרגיר הקטן ששם באדמה, צמח ויעש פרה; ג) הילד יתרגל לעבודת האדמה וליהנות מיגיע כפיו; ד) בעבדו, ילמד אגב אורחא לדעת את הצמחים השונים, מראיהם, שמותיהם וארחות חייהם ותגדל ידיעתו בטבע ואהבתו אל הבריאה. לפי זה יהיה כה תכן העבודה בגן הילדים:

א) שעשועים במובנם הרחב „המחזקים את הגוף, מרגילים את החושים לעבודה ומענינים ומעסיקים את הרוח והנפש"; ב) זמרה ושיר. „השירים צריכים לתאר את מראות הטבע ועלילות בני האדם ומקבילים בשפתם ובסגנונם אל מדרגת התפתחותם של הילדים בעת חייהם זאת"; ג) תרגילי־דבור ע"י שאלות ותשובות בדברים לקוחים מן הטבע והחיים, „בתשומת עין ביחוד אל השפה, המבטא וחזוק כלי המבטא"; ד) תרגילים במלאכת מחשבת „ע"פ כללים וחוקים בשטה מודרגת מן הקל אל הכבד ומן הפשוט אל המורכב, כמו להעסיק את הקטנים בעשית פסילים ותבניות מחמרים רכים (גיפס, דונג, חמר ועוד) או ברקימה וציור על שבכה מעשה רשת"; ה) ספורים מקורות הימים, שיחות, אגדות ומשלים; ו) עבודת הגן.

פרבל דואג להיטיב גם את מצב החנוך קודם גן הילדים הנמצא כלו ביד האם. הוא נשאר נאמן לדבריו שזכרתי למעלה: „ההתפתחות השלמה של האדם בכל אחת מתקופות ימי חייו תחולל השתלמות תמימה וכוללת ברעותה הבאה אחריה". אמנם, התינוק בשלש השנים הראשונות צריך להצטמצם — לפי דעת שלייערמכר ועוד פדגוגים רבים — רק בשמירת בריאותם של הילדים וחזוק חושיהם, שאינו דורש ידיעות כבירות ועבודה מורכבת; בכל זאת חושב פרבל, שגם בעת החיים הזאת דרושה איזו שטה קבועה. לתכלית זאת כתב ספר בעד האמות, שבו, מלבד זמירות, שירי ערש ועוד דברים נחוצים, הציע לפניהן עצות טובות להורותן איך לכלכל מעשיהן במשפט בחנוך בניהן עד בוא עתם ללכת לגן הילדים או לביה"ס, והאמצעי העקרי גם פה היא הצחוק. במשחקים אחדים הוא יועץ להעזר ככר בירחים הראשונים לחייהם, ומהם יש גם מורכבים מעט לפי תועלתם ותכליתם. די להזכיר את עצתו לתלות הליפות כדורים מצבעים שונים מעל לראש תינוק בשכבו בעריסה ולהניעם לרגעים אנה ואנה. הילד אוהב להביט בדבר מתנועע, ובהתבוננו אליו ילמד להכיר את הצבעים (הטבת חוש הראות), לדעת את ישות התנועה (הבנה פיזיקלית), ומהות הכדור והקו הישר, שיעשה בהתנועעו הנה והנה (הבנה גיאומטרית). בבוא הילד

בשנה השניה או השלישית ככר יוכל לצחק באחדות מ„מתנות פרבל" והוא מורה את האמות, איך ילמדו את ילדיהן להשתעשע בהן, גם גני הילדים בעצמם צריכים, לפי דעת פרבל, להיות בעזרת החנוך הביתי ולתמכו בזאת. שאלה הבנות, שתהפצנה להיות אמות טובות, תעבדנה בהם זמן ידוע תחת השגחת הגננה, שתנהלן בעצותיה הנכונות, איך להתהלך את הילדים ולהנכן. כדבר הזה תעשינה הגננות גם לאמות המבקרות כפעם בפעם את ילדיהן בגן או, מה שיותר טוב, כי תבקרנה לעתים קרובות בבתי חניכיהן לשוחח עם אמותיהם בשאלות החנוך להלכה ולמעשה, כאשר יעשה כיום באמריקה. וגם ממשלת אוסטריה בפקודתה מיום הארבעה עשר לחדש מאי שנת 1869 ע"ד גני הילדים הושבת את עזרתם לחנוך הבית לאחת המטרות היותר נכבדות שלהם. ולא אוכל להתאפק מהביא בזה לפני הקוראים את שני הסעיפים הראשונים של הפקודה הנ"ל, למען יראו ויוכחו עד כמה הכירו והוקירו גם בספירות העליונות את ערך גני הילדים ותועלתם.

§ 1) מטרת גן הילדים לתמוך בחנוך הביתי בתקופת העת שלפני בית הספר ולהשלימו, ולהכין את הילדים לבתי הספר של העם ע"י תרגילי־עבודה מסודרים של הגוף והחושים והשכלה טבעית של הרוח.

§ 2) האמצעים של החנוך בגני הילדים הם: התעסקות בדברים המפתחים ומחזקים את תשוקת השעשועים בזמרה או בלעדיה. הסתכלות (אנשויען) בדברים שבסביבה, או בתמונותיהם, ולבארם, ספורים, שירים ועבודות קלות בגן. —

בנוגע לשעשועי הילדים הניח פרבל מקום רב לתלמידיו והבאים אחריו להתגדר כל אחד במקצוע מיוחד: זה כתב נגונים נעימים, זה חבר שירים או אגדות וספורים המושכים את לב הקטנים ומבדחים את דעתם; זה המציא משחקים המועילים ביותר לגוף ולחושים וזה — שעשועים המחנכים את הרצון ואת כח השופט, או המכלכלים את כח הדמיון ומאמצים את הרגש, או המרחיבים דעת הטבע והחיים. ויש גם כאלה, שהתחכמו לצוד ביריה אחת ארנבות אחדות, ובספריהם יתנו לנו משחקים הכוללים את כל דרישותינו מהצחוק; אך בכל השעשועים הרבים הנמצאים בספרים, שנכתבו מימי פרבל עד היום והלוקחים מקום חשוב בספרות הפדגונית של העמים הנאורים, מונח יסוד אחד — זה שהניח פרבל בשטתו וזאת תהלתו. ומה נמרצו דברי החכם הצרפתי מישלה בדברו בספרו „האם" על אדות פרבל ופעלו: „...במבטו הבהיר והחד ובשכלו הישר הצליח פרבל למצוא את אשר בקשו עד כה לשוא חכמים רבים: הוא מצא את סוד החנוך! תורת פרבל היא החנוך של העת והיא היא האמתית!" —

אחרי שתארתי בשרטוטים רחבים את יסוד שטתו של פרבל ותועלת גני הילדים בכלל, הנני נגש אל המטרה הראשית, שהצבתי לי במאמרי זה, ואדבר ע"ד נחיצות גני ילדים עברים ותועלתם לחנוכנו הלאומי, כאשר יתבאר בפרק הבא.

(סוף יבא).

נח פינס.

עקשנות הילדים ורגזנותם*).

רבים הם הילדים הקטנים הממררים את חיי אבותיהם ברגזנותם ובעקשנותם, במאוייהם הרבים ודרישותיהם השונות והמשתנות לרגעים. ילד קטן וחלש כזה הוא שליט עריץ המושל בכל בני ביתו, ובכל אשר תגדל עריצותו וככל אשר יוסיפו הגדולים להכנע להפצו ולמלא את משאלותיו, כן ירבו וישתנו מאוייו וכן ינבר אי־רצונו נגד האנשים וכל הדברים הסובבים אותו וגם נגדו בעצמו; ונפשו הקטנה מלאה כעס

*) ערוך עפ"י מקורות שונים.

ומרירות רבה, אשר תשתפך לעתים קרובות בדמעות מרות. וה„דספוט" הקטן הזה אינו מרוצה כלל בשלטונו הגדול ו„נצחונותיו". הרבים. כי אמנם לא בלי מלחמה מכניע השליט הקטן הזה את „אויביו" הגדולים; כי אלה האחרונים קמים עליו בידם החזקה ובכל כלי זינם הקשים, והוא, הלוחם הקטן, אין כחו אלא בפיו — ומנצח. אך מבלי להתענג הרבה על פרי נצחונו, יאסור מהר מלחמה חדשה. ההורים הפשוטים חושבים לתומם את מצב רוחו של הילד הזה ל„קללת אלהים", ל„עונש מן השמים" ואינם שמים אל לב, כי על פי הרוב צדק מהם הקטן בריבו, וכי הסבה העקרית של „קללת אלהים" זו מונחת בטבע החיים בכלל ובטבעו הטוב והבריא של נפש הילד הרך, בפרט, דבר שצריך להחשב אך לברכה. אבל תנאי החנוך הרעים והליכותיהם של הגדולים עם הילד, הפכו את הברכה לקללה לו ולהם יחד.

הילדים בטבע החיים וחפץ הקיום שבהם, הם מוכרחים להיות אגואיסטים, מפני שכל הרגש הטבעי, האינסטינקט, של קיומם אינו אלא בזה שהוא מקבל רשמים שונים מן החוץ. הילד הוא מלך קטן שהכל צריכים להתחשב עמו ולהתאים אליו, ולא להפך. על פי הרגש הטבעי הזה מושך הילד אליו את כל הנעים לו, כלומר: את כל העושה רושם טוב על חושיו, דוחף מפניו את כל מה שאינו נעים לו; היונק הרך דוחה גם את שדי אמו, אם החלב אינו מתוק מאיזו סבה לחכו; בבכי ובתנועות שונות הוא מתאמץ להנצל מן הדבר העושה עליו רושם מכאיב. הילדים הקטנים, כמו החיות, חיים רק חיי הרגע, ההווה; הטוב והרע ובחייהם אינם אלא הרושמים הנעשים על חושיהם; מעשיהם אינם אלא תולדה ישרה ותכופה מהרגשתם. ובן אפוא, כי ככל אשר ירבו הרושמים הלא־נעימים על חושי הילד, כן ירבו המעשים מצד הילד: תנועות גוף, הצעקות והבכיות, להחלץ מהם; ושורה ארוכה תכופה של רושמים כאלה מביאים את הילד למצב הרוח אנו קוראים לו רגזנות. ואותו הרגש הטבעי, רגש קיום הדוחה מפניו את הרע והמכאיב, הוא הוא השואף אל הטוב והנעים לו. על כן אנו רואים בקרב כל ילדים, עוד בטרם יתחילו לדבר, תשוקה גדולה, שהפץ זה או אחר, העושה עליהם רושם טוב, יהיה להם לבדם כקנינם הפרטי, שאין לאחרים חלק בו. ולא חפצים לבד הם רוצים למשול, כי מרחיבים הם את שלטונם גם על האנשים העושים רושם טוב על חושיהם,

כאלו לא נבראו אלה אלא לשמשם, למלא את מחסורם ולעשות את כל דרישותיהם.

אלה הן שני מיני התגלות כח החיים הטבוע בנפש הילד; וחלילה לנו להלחם נגד הכח הטבעי הזה כי לא נצליח. אך עלינו להתחשב עמו ולהשתמש בכח הזה עצמו לתועלת החנוך, כלומר: להחזיק את שווי המשקל של שני האינסטינקטים האלה, כח השלילה והחיוב, הדוחה והמושך, לבל יעברו גבולם הראוי. וזהי תעודת החנוך.

מן הדברים האמורים בזה ראינו, כי התרגשותם ואי־רצונם של הילדים הם על פי רוב טבעיים ומכרחים. הנה, למשל, הילד יושב ומשתעשע באיזה חפץ, ואחד הגדולים בא ונוטלו ממנו, והנה הנגזל הקטן צועק ובוכה על העול שעשו לו ודורש בחזקה להשיב לי את החפץ. הבכיות והצעקות האלה הן תולדות החפץ העז הטבוע בלבו להתענג על הדבר החביב לו. הנוכל לחשב זאת לרגזנות? הסירו את הסבה ויחדל המסובב — השיבו לו את הגזלה, ושב לשחק ולשמוח.

גם בעקשנות הילדים המתגלה במאונם לשמוע בקול הוריהם ובחוצפתם נגדם, חיבים לפעמים ההורים בעצמם, המתנגדים לפעמים בלי כל סבה נכונה לנטיותיהם הטבעיות והתמימות של הילדים.

יש שהילד מתעקש פשוט, מפני שהוא מכיר בחולשתם של הגדולים ביחסם אליו; ואולם לעתים קרובות מתעקשים הילדים בכל עז, מפני שאינם מבינים את הסבה האמתית המונעת את הגדולים ממלא את שאלתם. ההורים מבארים לילד את הסבה הנכונה, אך היא נראית לו אך כאמתלא. ויש אשר ידמה הילד בנפשו, כי הכל חפצים רק להרעימו, ורגש העול המדומה מצער וממרר את הילדים כעול אמתי; נפשם הרכה מתמלאה כעס ושנאה לכל הסובבים אותם, והם דורשים בכל תוקף למלא את כל שאלותיהם, ומשתדלים להשיג את מטרתם בכל האמצעים שבידם: בבכיות, בצעקות ובתלונות לאין סוף, היינו באותם האמצעים, שעל ידם יהפכו חיי הילד וחיי כל בני הבית לענויי הגיהנום.

מקורה של הרגזנות היא התרגשות הנפש עמוקה ומתמדת, שלמראית עין אין לה שום סבה, וההתרגשות הזאת מתגלה באי־רצונו של הילד בכל הדברים הסובבים אותו. ואולם לא הדברים בעצמם הם סבת אי־רצונו, כי אם סבה פנימית, נפשית; והיא, כאמור למעלה, שורה ארוכה של רושמים רעים על נפשו הרכה והמרגשת. וההבדל שבין הרגזנות והעקשנות הוא,

שהאחרונה מתגלה ברצון וגם באי־רצון חזק בנוגע לדבר אחד, או לפעולה אחת, והראשונה מתגלה באי־רצון העובר מדבר אחד אל השני.

והנה בילדים בריאים קל מאד להסיר מראש את הסבה, ההתרגשות, המביאה אותם לידי רגזנות. המחנך המנוסה מכיר כרגע בקולו, בהעויותיו ובתנועותיו של הילד את הדבר המביאו לידי התרגשות. נפש הילד היא מעין כנורו של דוד המנגן מאליו לכל רוח קלה הנושבת עליו; עצביו מתפעלים ומתרגשים מהר מכל רושם הבא להם מן החוץ. וההתרגשות הרבה, לו גם תהיה נעימה, מוציאה הרבה אנרגיה, ותוצאותיה: עיפות העצבים, כלומר, תמורה מהירה משמחה לעצב, מצהלה לבכי ולאי־רצון בכל הסובב אותו. — ואז אין טוב לו לילד ההוא משינה. ויש גם להפך, שיתרגש הילד הבריא משפעת האנרגיה שבו, אותה האנרגיה היתרה המפעמת בתוכו ומעוררת את כל אבריו לתנועה מהירה, לפעולה רבה, כמלאך המכה על הצמח ואומר לו: גדל! והוא שואף ומשתוקק לפעולה, לתנועה, למרוצה — ואין! הנה הוא עומד מלא חיים, תנועה והתעוררות, והאומנת הזקנה מלבישה אותו לאט לאט, — או שהוא צריך להכות לדבר מה, והוא מרגיש את עצמו כאסור בחבלים; — הנה לכם סבה טבעית להתרגזות ולבכי. או אם בגדו הם לו יותר מדי, או כבד עליו יותר מדי, אויר רע בחוץ, או בבית, וכדומה — ונפש הילד מרגשת תכף את הרושם הרע ומתרגשת, ולפעמים גם בלי דעת בעצמה ממה — ועוד פעם בכי וצעקה ורגזנות רבה. במקרים כאלה עלינו לראות את הרגזנות כהתגלות הרגש של שמירה עצמית והיא אפוא -- מ ו כ ר ח ת.

ומלבד האופנים האמורים למעלה, יש גם שהגדולים בעצמם מביאים את הילדים לידי התרגשות על ידי התרגשותם והתרגזותם הם, וביחוד, במנעם מהם את שאלותיהם הקטנות, בלי כל סבה, ובפגעם ברגש אהבת עצמם של הילדים שלא בצדק. השפעת התנאים האלה על הילדים רעה מאד, וכשהיא מאריכה מים היא מזיקה ומשחיתה את נפש הילדים, עד אשר תהיה תמיד מלאה מרירות ועצב והתרגשות עמוקה, הפועלים לרעה גם על בריאות גופם. ואך לשוא יצאו אז למלחמה גלויה נגד הרגזנות, כי מבלי הסיר את ס ב ת ה ה ע ק ר י ת יגדילו עוד את ההתמרמרות בנפש הילד.

ואולם קשה הדבר הרבה יותר בילדים חלשים וחולנים. ליצורים הרכים האלה יש תמיד מן המוכן ס ב ה ט ב ע י ת להתרגשות, והיא—חולשת גופם ושטחיות עצביהם, שכל דבר לא־נעים ביותר עושה עליהם רושם מכאיב ביותר ומרגיזם מאד. אך התרגשותם ורגזנותם של הילדים האלה מתפתחות עוד יותר לרעה על ידי יחס ההורים אליהם: לילדים החולנים מתיחסים בני הבית באהבה ובחמלה יתרה ומלא ימלאו תמיד את כל שאלותיהם השונות והמשונות, וגם מותרות, אשר לא עלה על לבם לבקש, יתנו להם. מותרות, שהילד מתרגל אליהם, ואחרי כן היא תובע ודורש אותם בכל עת מצוא. וכל חבה יתרה שמראים לו, כל שמוש מיותר שעושים לו, נותן בלבו הרך הכרה על דבר חשיבותו וערכו הרב בבית הוריו; וההכרה הזאת תהפך מעט מעט לאמונה חזקה, כי לו המשפט למשול בכל בני הבית ולדרוש מהם כל מה שהפה יכול לדבר. כשתפרץ מריבה קטנה בין ילדי הבית, עומ"ים הגדולים תמיד לצד הילד החלש, וכפעם בפעם מזהירים את יתר הילדים שלא יכעיסוהו, אך יותרו לו. את כל הדברים האלה ישים הילד בלבו וזוכר אותם היטב. וכן תקבע בלבו האמונה, שכל בני הבית צריכים לסור למשמעתו ולמלא את כל מה שהוא רוצה, וככה מתפתחת רגזנותו ותגדל קפדנותו הממררת את חייו וחיי כל בני הבית. ואך ליתר הוא להגיד שיחס כזה מסוגל להשחית גם ילד בריא ולעשותו עצבני ורגזן, ומכל שכן ילד חלש וחולני, שעצביו חלשים גם בלי הסבות המלאכותיות האלה.

אך מה לעשות לילדים שהעקשנות והרגזנות כבר נשרשה עמוק בנפשם הרכה? כיצד נלחמים במקור הרעה, אם אי אפשר להלחם ברעה בעצמה?

התנאי הראשון הדרוש למלחמה זו היא, שידע המחנך ל מ ש ו ל ב ר ו ח ו ה ו א. קודם שיתחיל אדם לחנך אחרים צריך הוא בראשונה לחנך א ת ע צ מ ו, והעיקר, לדעת את הסרונותיו ה ו א. כל מי שהוא קפדן ורגזן, כל מי שמצב רוחו משתנה לעתים קרובות: פעם הוא עצוב ופעם הוא שמח, פעם הוא מלא אהבה ורוך, ופעם— כעס וגסות, —א י ש כ ז ה ל א י ו כ ל ל ה י ו ת מ ח נ ך, הוא יוכל אך לקלקל עוד יותר ולא להיטיב את תכונת נפשו הרכה של הילד. והאבות החפצים להלחם בעקשנותם ורגזנותם של ילדיהם צריכים לפשפש בראשונה במעשיהם ובמדותיהם, ולמשול ברוחם ה ם, בשעה שהם באים להשפיע על רוח ילדיהם. כלל גדול הוא בחנוך: קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים!

אחד האמצעים היותר טובים נגד העקשנות והרגזנות היא לבלי שים לב לדרישות הילד ותלונותיו;

כי בראותו, שתלונותיו ובכיו נשארים בלי שימת לב מצד הגדולים הסובבים אותו, וביחוד, שאינם מעוררים בהם גם שום רגש של צער וכעס — ישקט סוף סוף וחדל להביע את תנואותיו. אבל זה אינו מספיק עוד. טוב שההורים, או המחנך, יביטו על הילד הבוכה וצועק ומתאונן במנוחה שלמה ובחבה גלויה, כאלו לא קרה דבר, מבלי להראות בכלזאת כל חפץ לפייסו ולהשקיט את רגזנותו. דרישותיו הראויות לו בצדק צריכות להמלא תמיד בסבר פנים יפות, אבל לא בהכנעה ובהתרפסות. הדבור עם הילד צריך להיות בחבה ובמנוחה, אך בלי אותות אהבה מיותרות. האהבה תרכך לאט לאט קשי לבו ותסיר את מרירותו, והמנוחה תרגיע גם אותו.

ואולם הפוכה תהיה תמיד הפעולה, אם יענוהו הגדולים על התרגשותו בהתרגשות ובכעס, ואין צריך לומר שהעונשין מקלקלים עוד יותר. ההתרגשות מצד הגדולים אינה משקיטה, אלא מרגיזה את נפש הילד, והתרגשותו תגיע למרום קצה, עד שהוא נכון להתקומם נגד כל העולם. הכל הוא שונא, הכל הוא מתעב; ואת כעס הגדולים אינו ירא כלל. אדרבא, אותו הכעס מקשה את לבו, מחזק את עקשנותו ומגדיל את רגזנותו עוד יותר. הגדולים שוכחים בשעת כעסם, כי עם ילד כזה צריך להתהלך כמו עם חולה, כי דרוש לחמול עליו ולא להתרגש נגדו. ואין לשכוח גם את זאת, כי הילדים הרגזנים, מלבד המדה הרעה הזאת, מצוינים על פי רוב בהרבה מדות טובות: בלב טוב, באהבה רבה לאוהביהם ובחמלה רבה לכל אומלל ומעונה.

ומסוכן הרבה יותר הוא עונש הגוף לילדים האלה, כי זה הוא האמצעי האחד המסוגל לפתח את ההתרגשות במדה היותר גדולה, המתגלה לעתים קרובות במחלת הגוף. העונש אינו פועל על פי רוב אפילו באיתו המקרה להכניע את עקשנותו של הילד, כי אם לחזקו ולהגדיל את כעסו ובכיו, עד שההורים מוכרחים למלא את שאלתו. ואולם אם גם יצליח ביד הגדולים לנצחו בפעם הזאת, לא ישיגו את מטרתם; כי מלבד שהנצחון עולה להם ביוקר, אינו אלא נצחון מדומה. המלחמה שהתחוללה בין הקטן המתרגש ומתקצף ובין הגדולים המתרגשים ומתקצפים, המשתמשים בכחם לשים קץ בפעם אחת לפראותו של „השד הקטן", המלחמה ההיא תשאיר רושם עמוק בנפש הילד המנוצח, רושם של התמרמרות פנימית על העול שעשו ושעושים לו תמיד הגדולים האכזרים, והוא מחכה לשעת הכושר, שבה יוכל לחדש את המלחמה ביתר עוז ויתר אומץ, ואז תלוה אל עקשנותו גם התמרמרות גדולה, שהוא מתאמץ לשפכה על מי שיהיה, ומקום היושר ומנוחת הנפש יקח הכח ותאות הנצחון והנקמה. כן תתקשה נפש הילד ותתקלקל עד היסוד.

אבל תעודת החנוך היא להיטיב ולרפא את הנפש הרכה מן המדה הרעה — ממחלת הנפש — הזאת ולא לחזקה ולפתחה. לתכלית זו דרוש, כאמור להתהלך עם הילד באהבה ובמנוחה שלמה, הפועלות תמיד את הפעולה הטובה הדרושה. אמנם אך לאט לאט יבוא השנוי לטוב בתכונת הילד, וסבלנות רבה דרושה להורים ולמחנך עד אשר יראו את השנוי לטובה בנפש הילד. קשה תהיה המלחמה בכלי הזין של האהבה והמנוחה נגד ההתרגשות והרגזנות, אך סוף הנצחון לבוא. והנצחון — נצחון אמת, לא מדומה, נצחון הטוב למנצחים ולמנוצח יחד.

זה הוא כח האהבה והמנוחה.

ואולם ההורים החפצים בטובת בניהם, בטובתם הגופנית והרוחנית, צריכים לשים לב לחניך הקטנים בעודם רכים לקבל כל השפעה מן החוץ; להתבונן אל תכונתם, לחדור לעמקי נפשם הרכה ולזרע שם זרע האהבה והטוב, ולטפח את הזרע הזה, להשפיע עליו די אהבה וחם, למען אשר יעשה את הפרי המבוקש, ולהשגיח עליו בשבע עינים לבל ישחת על ידי רוח רעה הבאה מן החוץ, אז תתפתח נפש הילד לפי כחותיה, התפתחות טבעית ובריאה, ולא יהיה בה מקום להתרגשות ולכל תולדותיה החותרות את מוסדות הגוף והנפש יחד.

אך לדאבון לבנו עלינו להודות, כי הרוב הגדול של ההורים אין להם מושג נכון בתורת החנוך וביחוד בחנוך הילדים הקטנים והרכים. ההורים האלה החשבים בתמימותם שהפעוטות האלה אינם נזקקים עוד לאפוטרופסות מוסרית, וכל תורת החנוך שהילדים מצווים עליה עומדת רק על מצוות „לא תעשה" אחדות: ש„לא יהפכו את הבית", כלומר: שלא ישתובבו יותר מדי, שלא יתחבו את אצבעותיהם לתוך פיהם, או לתוך חוטמם, שלא יאכלו בלי כף ומזלג, וכדומה מהלכות „דרך ארץ", בקיצור: להיות ילד מנומס! ולהיות ילד מנומס, לדעת הורים רבים, פרושו — להיות כאחת הבובות־של־מריוני, המניעה את אבריה רק בשעה שמושכים אותה בחוט. נקל אפוא להבין את טיבו של החנוך הגופני והמוסרי היוצא מתורה משונה כזו.

הורים ומחנכים, דעו את נפש הילד!

בן־משה.

הקריאה העברית.

א.

הקריאה נקנית בארבע מעלות: בנכונות, במהירות, בהטעמה ובכונת הלב.

הקריאה המתוקנת צריכה להיות נכונה, מהירה, מוטעמת ומכֻוֶנת. הקריאה הנכונה היא שיבטאו את האותיות כתקונן ואת התנועות כהלכתן: שיבדילו, למשל, בין ש' ימנית לשמאלית בין אות רפה לדגושה וישמרו מקום הנגינה. מהירות הקריאה תלויה בהרגל להשיג על נקלה את הבור האותיות של התבה ולבטאן מהר כפי סדורן. מהירות הקריאה תושג רק ע"י התרגיל הרב, ואף אז היא נחשבת למעלה, אם יחד עם זה היא נכונה. הקריאה תהיה מוטעמת אם הקורא יוסיף לקולו אותם הפנים ואותה הנגינה הנאותה לתוכן הענין שהוא קורא. באופן זה עליו לעמוד בכל סמני ההפסק ולשמור את הנגינה ההגיונית. הקריאה המוטעמת לפי תכונתה קרובה יותר לדבור בני אדם. מכֻונת תחשב אותה הקריאה, שהקורא מבין מה שנזדמן לו לקרוא, ושיישים לבו, לא רק לכונת מלה ומלה ולפשרה לבד, כי אם גם המאמר בכללו. וכמו שמהירות הקריאה אינה רצויה רק אם היא נכונה, כן לא תחשב ההטעמה למעלה, אלא בהיותה מכונת. כל איש יודע כי אפשר לקרא לשמע אזן בהטעמה גם בלי הבין אפילו מלה אחת מהענין הנקרא. למשל, הקריאה בשפה שאינה מובנת לקורא, אפשר שתהיה מוטעמת למדי, אם שמע הקורא מקודם דוגמת קריאה מוטעמת אמתית, שהוא מחקה אותה לשמע אזן; אבל, כשנמצא לומר, לא תהיה זאת קריאה אלא הקוי קול, יען כי מוטעמת היטב תוכל להיות רק הקריאה המכונת.

קריאה שלא בכונה, או מכונית, לו גם תאחד בקרבה כל שאר המעלות של קריאה מתוקנת, אין לה כל השיבות בלמוד, יען כי תכליתה העקרית של הקריאה היא השגת הענין הנקרא.

מן האמור בזה יוצא, כי התכלית העקרית שאליה שאף המורה בלמדו את הילדים קרוא, היא להביאם לידי הבנה שלמה ושימת לב גמורה אל הענינים הנקראים. תכלית זו לא זזה מחקריאה גם באופני ההוראה היותר גרועים. אך לפנים השבו, שיותר טוב ללמד בראשונה את הקריאה המכונית, ואחרי שסגלו להם התלמידים את הקריאה הַתְּכִיית, אז התחילו להבינם מה שהם קוראים. השטה הזאת הניחה מכשולים על דרך הקריאה המתוקנת, אך אצלנו בהוראת הקריאה העברית גדלה רעת השיטה הזאת הרבה יותר. כל עם ועם לומד את הקריאה הראשונה בשפת מולדתו וע"כ אין הרעה גדולה כ"כ, אם לא הבין מתחלה היטב את קריאתו, כי המלים הבודדות, ברובן, בודאי היו מובנות לו. ואולם אצלנו, שלפנים וגם היום לשוננו לרוב ילדינו היא כלשון הסינים, הביאה הוראת הקריאה המכנית רעה רבה, שעברה בירושה לדורות. פדגוגי העמים מצאו, שקדימת הקריאה המכנית לפני הקריאה המבוארת, מרגילה את התלמידים לקרא שלא מדעת ובלי שים לב, בטרם יגיעו למדרגת קריאה מכֻונת, וקלקולם זה ישאר אתם כל הימים ורשומו יהיה נכר בכל חנוכם הבא. ועאכו"כ אצלנו שילדינו, אינם מוצאים בקריאתם גם מלה אחת המובנת להם וע"כ יתקשו מאד בלמודה, וגם כאשר ילמדוה ברב עמל אחרי עידן ועידנים, תצאנה כל המלות מפיו שלא כהלכתן, והקריאה המושבשת היא שעברה לנו בירושה זה דורות רבים, והיא הביאתנו לידי כך, שכלנו מגדולינו ועד קטנינו, לרבות גם רבים מסופרינו וחכמינו, קריאתנו היא נלעגת. איננו שומרים מלעיל ומלרע, נע ונח, דגש ורפי וגם את התנועות לא נבטא כהלכתן, וכל זה מפני שהקריאה המקולקלת היתה לנחלה לנו וגם שטת הלמוד הישנה במקומה עומדת. ולו גם יהיה מלמד הקריאה מדקדק

גדול יקשה ממנו לשנן לתלמידו את המלים לקראן כהלכתן. דבר זה אפשר רק כשהשפה חיה ומדוברת בפי התלמידים, ואם חסר התנאי הזה בראשית למוד הלשון, אז אי אפשר עוד לתקן בימים הבאים, ע״כ הננו רואים גם מדקדקים גדולים משבשים את קריאתם וסופרים הכמים נכשלים בלשונם, והמכשלה הזאת, אשר לחרפה תחשב בכל לשון, נסבלת בהכרה אצלנו. יש שממליצים על השבושים בהמלצה משונה, כי כן כל לשון מקבלת שנוים בכל דור במבטאיה ובסגנונה. כל זה אמת היה, אילו יכלנו להביא בסדר את כל השגיאות המתחדשות ולתת להן כללים וחוקים; אבל דבר כזה אי אפשר מפני שהן לא נולדו מרוח השפה, אלא מחסרון דעת, שכל יחיד ויחיד מחדש בכל יום שגיאות חדשות בקריאתו, ואין לנו עצה לתקן את הקריאה אלא לחדש בפינו את הדבור, אז יקבל כל מבטא ומבטא את צורתו המסוימת ובמשך ימים רבים יתקרבו המבטאים אל תכונתם וצורתם המדוקדקת והנכונה, ואז רק אז תהיה לנו קריאה מתוקנת. בקרב עם ועם, שאצלם גם הקריאה המכנית איננה כ״כ בלתי מובנת כמו אצלנו, מצאו הפדגוגים, כי בשעה שהתלמיד מתאמץ להתגבר על קושי הקריאה, הוא שוכח לגמרי, כי דבר לו עם בטויי שפה חיה המובנת וקרובה לו מאד. על כן, מקדימים עתה את ההבנה לפני הקריאה כדי שלא יקרא הילד מלה שאינה מובנת לו היטב — עתה הרגל הקריאה המכונית לא יתפתח עוד אצלם. וזאת היא גם אצלנו מגמת השטה עברית בעברית.

ואולם למען תהיה הקריאה מכוונת לגמרי, אינה מספקת עוד הבנת המלים והבטויים לבדם, כי יש עוד מדרגה יותר גבוהה של הבנה, אשר בהבינינו כל מלה וכל רעיון מהענין שאנחנו קוראים, באותה שעה נביא בחשבון עד כמה נכון וצודק הוא כל הכתוב, אם מסכים הנאמר שם אל המציאות או יתנגד לידיעותינו ולהשקפותינו אנחנו. התפתחות כונית, הבנה עמוקה כזאת תקרא התיחסות בקרתית אל ענין הקריאה.

הצד המכני של הקריאה: הנכונות והמהירות. אחרי עבור ארבעה או חמשה שבועות בלמוד הקריאה, קורא הילד לאט ובשגיאות. נכר שהעבודה הזאת קשה עליו כי עוד לא סגל לו את מֵכניותה של הקריאה. אחרת אי אפשר להיות, יען כי המתלמד לא הרבה עוד להתרגל בקריאה, וע״כ לא היתה לו יכלת לפתח בקרבו את המהירות הדרושה ואת הנכונות. מזה יוצא ההכרה להרגיל הרבה את המתלמד בכתיבה ובקריאה. קריאה ממין זה שתכליתה העקרית היא התפתחות המכניות, לאמר: המהירות והנכונות, תקרא קריאה מֵכנית; כמו כן תרגיל הכתיבה, שתכליתה התפתחות מכניות הכתב, כלומר, סִגול פס היד וההרגל לכתוב ברור ויפה, נקרא כתיבה מכנית.

אולם אין לערבב את הקריאה והכתיבה המכנית בקריאה וכתיבה בלא הבנה, שאין להתיר אותן בשום מקום ובשום זמן. בקריאה ובכתיבה רגילה, כלומר קריאתם וכתיבתם של המלים והמשפטים המובנים היטב לילדים — המובנים כ״כ עד שלא ידרשו מהמורה כל באור ופתרון עליהם. דוגמת קריאה כזאת אנו רואים, למשל, בחזרת הקריאה של אותן המלים, או גם של מאמר שלם, שמשמעם כבר ידוע ומובן היטב לתלמידים, והמורה חפץ בחזרת הקריאה הזאת רק לחזק את הילדים בנכונות הקריאה של גוף הספר ובמהירותה. במלים אחרות: מכניות הקריאה והכתיבה איננה אלא מערכת פעולות רגילות, הערוכות להשלמת התכלית המבוקשת.

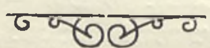
אך איזה הדרך יתפתח הצד המכני של הקריאה?

חסרונותיה של קריאת הילדים בכלל.

בטרם נגש להציע בפרוטרוט את הדרכים המובילים להתפתחות הקריאה הנכונה, עלינו לדעת את החסרונות הנפגשים בקריאת הילדים לעתים יותר קרובות. החסרון היותר גדול — היא משיכת המלים הבלתי ערבה כלל, ושאינה צריכה לגמרי, היא הקריאה בנגון, בשעה שהילד תחת לבטא את כל המלה כאחת, ימשכנה ויחלקנה להברותיה. חסרון זה יפגש ביחוד אצל הילדים שלמדו עפ״י השטה הישנה של חבור האותיות, אשר, כידוע, כל עיקר למודה כלול בשנון ההברות אחת אחת, וגם אצל אותם הילדים, שלמדו עפ״י השטה הקולית, אך הורגלו בזה ע״י התרשלות המורה. מהקריאה המנוגנת הזאת יתפתח לעתים קרובות גם חסרון אחר, והוא הקריאה המונוטונית בקול היוצא מן הנחירים, בקול שאיננו כלל מטבע הילדים, והעושה רושם כבד על לב כל איש, שלא הסכין לשמוע כזאת. מלבדזה ירבו הילדים לטעות בסופי המלות, כי מבלי גמור את קריאת המלה, ישערו את סופה על פי האותיות הראשונות. יש גם אשר יוציא התלמיד מפיו קולות יתרים שאינם בגוף המלה בספר, או יחליף אות ברעותה, הברה בחברתה, תנועה זו באחרת, יחליף מקומות ההברות, משבש את הנגינות, וכן הלאה.

(עוד יבא)

בן־זאב.

פסטלוצי בתור מחנך העם.

מאת

פרופסור לודוויג שטין, ברן.

כל עקר אַל־מותם של גאוני מין האדם — המשוררים, הצירים והחושבים — הוא, כי לא יזקנו, במשך הדורות, לא את הזקנה המופלגת של אנשי המופת (קלאַסיקער), איש איש במקצועו, אנו מעריצים — והערצתנו התמידית הזאת היא היא אַל־מותם — כי אם להפך — את בחרותם הנצחית. אבן־בוחן ה„מופתיות" היא: אם אחרי הסירנו ממחשבות הגאון שאיפותיו ואידיאליו, כל מה שיש בהם מאותות אותו הזמן ואותו המקום שבו חי ופעל, עוד ישאר מהם דיו בכדי למשוך אחריהם לבות דור ודור, עוד תהיה תורתו לדורות הבאים כחדשה. כל שאין לו עוד קשור פנימי עם מחשבת הדורות הבאים יושלך אל הברזל הישן; הלודה וירקון אינם מזכים את בעליהם באל־מות. שירי הומר והתהלים הנם עוד עתה שירי מופת, אך לא הודות, כי אם למרות זקנתם המופלגת — ובצדק, ככל אשר תרבינה הדורות כן ילכו שירי מופת אלה הלוך ודבר על לבם, הלוך ופעול על רוחם. לאותה הפעולה התמידית על הלבבות המרגישים אנו קוראים — אַל־מות.

לו מדדו כותבי דברי ימי הספרות את גבוריהם באמת־מדה זו, כי עתה היה היכל ספרות־התבל, המלא גאוני מופת מפה לפה, שמם ברובו. רבים מן החושבים, המשוררים והצירים, התופסים — הודות לכה זכרוננו ההסטורי — מקום רחב ידים בהיכל הספרות, לא היו מוצאים מה לענות על שאלתנו: „מה יש עוד בפיכם להגיד לנו?"

וכי נשאל את פסטלוצי ההולם ובעל ההזיה — בחייו הפרטיים — היש לו מה להגיד לבני דורנו המעשיים? אז נשתומם לשמוע, כי בחנוך־החברתי הקדים אותנו פסטלוצי במדה מרובה מאד; רק עתה, כעבור מאה שנה, הגענו אָנו אל המקום אשר הפין פסטלוצי לראות שם את האנושיות לפני מאה שנה.

תורת הפדגוגיה־החברתית ענף חדש הוא בעץ הדעת, כן הציגה לפני זמן מה הפרופסור נַטֹּרְפּ בספרו: „תאוריה של חנוך הרצון על יסוד החברתיות". מעמיקי־ראות באו לידי הכרה, כי לא רק הקטנים להנוך תמידי ותכופי הם צריכים, כי גם הגדולים. כערך הבית וכית־הספר לקטנים ערך החיים לגדולים; כהראשונים כן האחרונים מחנכים את מין האדם חנוך תמידי; הראשונים באמצעות מורים וספרים והאחרונים באמצעות סדרי המדינה, חוקי הדת ומוסדות־הצבור. כשם שהוצאנו את הנוך הקטנים מתחת יד המקרה ורצונו הפראי של המחנך, ויסדנוהו על יסודות מדעיים וערכנוהו בסיסטמה קבועה, כך אנו צריכים לעשות גם להנוך הגדולים; עלינו לסדרו, להלקו לענפיו וליסדו על בסיס מדעי וססטמה ערוכה. טוב נעשה אפוא אם נבדיל בין הנוך הקטנים בבית־הספר לחנוך הגדולים בחיים; את הראשון נקרא בשם: פדגוגיה יסודית (אֶלמנטרית) ואת השני — „פדגוגיה חברותית". האחרונה היא אפוא: תורת החנוך, או הנוך הרצון של הגדולים באמצעות המוסדות החברתיים.

— תורת הפדגוגיה החברתית תורה חדשה היא, רק באותה מדה שאפשר בכלל לדבר על מדעים חדשים. נמנע האפשרות הוא, כי מדע חדש יעלה ויגדל לפתע פתאום כעלות מְנֶרְוָה מראש יופיטר. מדעים חדשים, כמקורות מים חיים, רק מאדמה לחה ורטובה יפכו. אחרי שהומר מים נקוה ונערם בחיק האדמה, הנהו מבצבץ ומפעפע דרך עפר האדמה מעל פני כל השטה, עד בוא חכם לב אשר ידע לתפוס את זרם המים המפכים בכל, במקורם, כן הדבר גם

במדעים החדשים. אם הקרקע למדע חדש נעדר והוכן, אז יעלה טל לח ומוח, זרע וצמח, מכל אפסים וכסה את פני קרקע עולם זה, עד בוא האיש הקרוא, וקבין את הרעיונים הנפרדים זה מזה ושואפים בכל זאת זה לזה, והביאם בחוברת יחד, צר להם צורה מיוחדה, מסמן אופים המיוחד שבו הם מצטינים, קורא להם שם כולל, וקובע למו מדור מיוחד בשדה המדעים.

וכמקרה יתר המדעים קרה גם לפדגוגיה החברתית. שנים רבות טרם נעבדה החלקה הזאת על ידי נַטֹּרְפ וטרם הגבילה ויעשנה להטיבה מיוחדה ונבדלה מיתר המדעים, היו זרועיה פזורים בשדה המדע פה ושם. נטרפ עצמו הוכיח במחברתו: „מדינת פלטון והאידיאה של הפדגוגיה החברתית", כי שרשי התורה הזאת מימי קדם מוצאם. נסיונות שונים במקצוע זה נעשו גם על ידי רבים ושונים לפנים והיום, ביהוד בעת האחרונה.

מה רב בימינו החפץ למצא מבטא נכון, סםטמה קבועה, לפדגוגיה החברתית, תעיד לנו הפעולה הרבה שפעל ניטשה במחברתו: „שפנהויער בתור מחנך" ואחריו לנגבן בספרו: „רמברנדט בתור מחנך", על לבות הדור החי. אם גם לא נשים לב לאות הזמן — כי ספרו הנזכר של לנגבן זכה לארבעים ושלש תוצאות, הלא בהכרה עלינו לשים לב לדברי המבקר הגדול רודלף מאיר שכתב בספרו: „הספרות האשכנזית במאה הי"ט" (צד 885), כי הספר הזה — של לנגבן — „ספר הגון הוא ולמעשה גדול יחשב". אינני מסכים אמנם לכל התהלות והתשבחות שפזר מאיר ללנגבן ולניטשה; רואה אני בראשון אך מעור־עינים, ובאחרון — אור מתעה, אך היה יהיו לנו דברי המבקר המומחה הזה לאות על רוח הדור החי, הנבוך באידיאליו, כי שואף הוא בכל עז למחנך גדל־ערך.

I.

להריה את הפדגוגיה עממיות — החלו שני שויצרים, אשר הודות למצב המדיני והחברתי של סביבתם, כמו מראשית בריתם לכך נוצרו — הלא המה: רוסו ופסטלוצי. באמרנו: „להריה את הפדגוגיה עממיות" רצוננו לסמן בזאת את השאלה: איך נחנך חנוך אחד את העם בכלל, לכל מפלגותיו מבלי הבדילנו אותו למפלגותיו, ומבלי אשר נשים לב למוצאו של היחיד, יחוסו, מצבו בחברה, או גם כשרונותיו האישיות? לבסס את החנוך בכללו לכל אישי האומה, מבלי יוצא מן הכלל, על פרינציפ אחד — הוא הוא באמת הרעיון הטמיר באותה המהפכה מלמטה למעלה, שחפץ פסטלוצי להביא לחנוך.

עד שבא פסטלוצי היה החנוך — גם במקומות שכבר היה סםטמטי — מכוון קודם כל לרוח מפלגה ידועה בחברה וצרכיה. כן מתאר לנו קסנופנס בספרו על החנוך, את כרש הראשון בתר מושל אידיאלי, וישמהו למופת לחנוך חברתי ברוח מונרכי. מאז היה חנוך המושליב, „חנוך בני המלכים", הענין שנתן לחכמי הפדגוגיה לענות בו. גם הגדול בפלסופי ימי הבינים, תומס הקדוש מאקוינה, לא נמנע מכתוב ספר „על חנוך בני המלכים". הפדגוגיה, כמו השירה ומלאכת־המחשבת, היתה נות חצרות מלכים; בעת ההיא היתה הפדגוגיה מדע: "Jn usum delphini„.

כבודם של רטיכיוס וקומניוס, י. לוק ורוסו במקומם מונח; ערך עבודתם הפוריה בשדה הפדגוגיה לא יגרע ולא יפחת, אך האמת נתנה להאמר, כי שנוי נכר ומוחלט בשטת החנוך האירופי־אמריקני ויסודותיו, רק עם תורת פסטלוצי יחד בא לעולם. הוא הוא האיש אשר הביא את רוח העממיות האמתית לתוך הפדגוגיה. אותו איננה מעסיקה עוד שאלת תומס מאקוינא — איך מחנכים בני מלכים? אף לא שאלת י. לוק ורוסו — איך מחנכים את בני העליה? כי אם: איך מחנכים את העם לכל מפלגותיו, גם המפלגות היותר נמוכות, ביחס אל המחשבה ואופי האדם שבו?... ה„רעיונות על חנוך הבנים" של לוק, מכוונים אל החנוך הביתי על ידי מורים מומחים, כמו שהיה הדבר נוהג בשעתו בין בני העליה בבריטניה. „אמיל" של רוסו מכוון לתנאים הצבוריים של המפלגה הבינונית בשעתו, המפלגה העשירה במקצת על כל פנים. הן „אמיל" שלו מתחנך על ידי „מורה החצר", שאופיו וערכו של אופי רוסו עצמו וערכו הוא; הדבר ברור, כי לא יד כל אחד מן השוק תשיג ללוקסוס כזה, ללמד את בניו תורה מפי „מורה החצר" ומה גם מפי מורה הגון כרוסו...

לא כן פסטלוצי! בסטנץ הוא מקהיל על סביבו שמונים בני עניים המחזירים על הפתחים, מקריב להם כל רכושו החמרי והרוחני, כאם רחמניה הוא פוקח עינו עליהם להמציא להם כל מחסוריהם, ויהי להם גם לאב ולמורה יחד. פסטלוצי לא קבל שכר למוד, כרוסו מ„אמיל" שלו, ששת אלפים פרנק לשנה,

ותהי להפך. הוא נתן כל אשר לו בעד נפש עמו האובדת בעניה. בקראנו את דברי רוסו החמים על עוני העם, הרינו רואים את הסופר, מצבו הנפשי, דמיונו העז והתפעלותו הרוממה — שירת העוני הוא משורר לנו... ובקרא לנו פסטלוצי את הקריאה הפשוטה: „אנכי ידעתי את העם כאשר לא ידעה איש מכל האנשים שעל סביבי וראיתי את עניו" — מאמינים אנחנו בכל מלה ומלה היוצאת מפיו לכל משמעותן ומובנן. אצלו הכל פשוט, בלי התחכמות ובלי פרכוס; לדידי הנהו לפעמים פשוט יתר מדאי, גם יתר מדאי, כפשטות הטבע וגסותו טרם באה הקולטורה המחקה ותיפהו; אך לכן גם פשוט ואמתי הוא פסטלוצי כהטבע — וזאת תהלתו. חסרה לו אמנם אותה הגרציה שרכש לו רוסו במקצת ובעמל רב בקרבת האשה הגדולה פאַן וואַרענס, ואשר רכש לו לוק בהיותו קרוב לרמי־היחש בארצו, אך את החסרון הזה ימנה לנו פסטלוצי בגרעיניות שבדבריו, ברעננותו ומקוריותו. מה שאנו רואים אצל רוסו כמסוה, מלאכותיות וריח פטשולי, ישטוף מפי פסטלוצי כמקור מים חיים, כבדולח לטוהר. אם נקרא את „לונהרד וגרטרוד" או „איך מלמדת גרטרוד את בניה", אם נקרא את „שעורי הערב לאחד הגרים" או „שירת אוזות הבר" — בכל אנו מרגישים את הטבעיות והננו שואפים אל קרבנו את אויר הררי־אלף בכל רעננותו וצחותו.

אם מנקודת־מבט הפדגוגיה החברתית נביט אל מהלך התקונים בחנוך מאז עד היום, וראינו אותם בסדר זה: שאלת חנוך בני המלכים שהיתה ענין לפדגוגיה בימי הבינים, הולכת הלוך ומתרחבת, הלוך ומתפשטת ותהי אצל לוק לשאלת חנוכם של בני המפלגות העליונות — המפלגה השניה — ותתפשט אחרי כן על ידי רוסו, ותהי לשאלת החנוך של בני המפלגה השלישית, הבורג׳ואזיה, ופסטלוצי החל לכון את הפדגוגיה לדרישותיה של המפלגה הרביעית. פסטלוצי הנהו באמת, קודם כל, הפדגוג של מפלגת הפועלים. אלו הנפשות הערטילאות, מרגלא בפומיה דפסטלוצי: „כל אישי מין האדם, לפי מהותם הפנימית, שוים הם בכל". לכן צריך החנוך המכוון לצורך מפלגה ידועה ורוחה, להכנע מפני החנוך האנושי בכלל. פסטלוצי נותן אפוא פנים חדשות לשאלת החנוך. כשם שהקדוש מאַקוינה שם לבו בראש וראשון לחנוך בני המלכים — המפלגה הראשונה; לוק לחנוך רמי היחש — המפלגה השניה; רוסו ובזֶדוב — למפלגה השלישית, ככה שם פסטלוצי לבו ראשונה לחנוך המפלגות היותר נמוכות בעם — מפלגת הפועלים. מהלך התפתחותה של שאלת הפדגוגיה ממעלה למטה נתן לבאור באופן פסיכולוגי. — כל עוד כח העם כלה, בכל תקפו והקפו, ביד מלכו נתן, שם החנוך כל לבו להנוכו הרצוי של המושל. אשר גורל העם, ששונו ויגונו, בידו נתנו. פסטלוצי כתב חלק מכתביו על החנוך ההברתי אחרי המהפכה הצרפתית. „חקירותיו על מהלך הטבע בהתפתחות האנושיות" יצאו לאור בשנת 1797, אך בעקרן כבר היו מוכנות ועומדות בשנות 1793/4 עת הפגשו בפּיכטה. בעת ההיא כתב פסטלוצי גם את מחברתו: „סבותיה של המהפכה הצרפתית" שיצאה לאור רק בשנת 1872. התנאים ההסטוריים נהיו בשעתו של פסטלוצי אחרים לגמרי מאשר היו לקודמים לו. הן גם ההולכים לפניו רק לכן כִּונו את החנוך לצרכי המפלגה השלישית, יען כי הרביעית טרם נמצאה. רק הודות למהפכה הצרפתית קמה המפלגה הרביעית על רגליה — ותחי, ותהי גם ענין לשאלת הפדגוגיה לענות בה. אם לוקח הממשל מידי היחיד ונמסר לא למפלגה יחידה, כי אם לכל העם, הרי העם בכללו צריך להחנך חנוך הראוי למושל. נוסחה של שאלת הפדגוגיה היא אפוא עתה כמו שהיתה לפני תומס מאַקוינה ומקיאַוילי: „איך צריך המושל להתחנך?" אך הודות לעבודת ההסטוריה התכופה, שכל מגמתה היא הגדלת מדת חפשתו של היחיד, של האזרח במדינה, באנו לידי הלוף אשיותו של המושל; תחת האיש ה„יחיד" קם האיש העממי, האיש המושגי.

בדקדוק הלשון הפוליטי של עמי אירפה נהיו והוים שנויים והרחבות תכופים, מקדמת ימי הבינים עד היום הזה. מן האחדות הוא עובר אל השניות, מן השניות אל הרבוי ומן הרבוי לשם־הקבוץ. עם קרל הגדול החל היחיד לשפך ממשלתו על ארצות ועמים; איש אחד מניח חותמו על פני כל אירפה. אחרי מלחמת „שתי החרבות", חרב כהונה וחרב מלכות—בין הגיבֶלינים והוֶלפים — עברו מן האחדות אל השניות: הכהונה משתתפת עם המלכות בממשלה. מימות מלחמת האכרים והרפורמציה יעלו ה„ערים" לפנינו כעומדות ברשות עצמן, ומשתתפות גם הנה בממשלה; הממשל המדיני עובר אפוא מן השניות — „כהונה" ו„מלכות" — אל הרבוי. ה„Magna charta", הפרלמנט האנגלי, המפלגות בצרפת, ערי־הברית באשכנז וכדומה מוציאים את הממשל מרשות היחיד לרשות הרבים אף יורידוהו מן

המפלגה העליונה אל הבינונית. בהגיע תור המהפכה הצרפתית הגיע שם הקבוץ: „עם" למלכות; אם כמו שהדבר נוהג במדינות הקונסטיטוציוניות — מנרכיות — שהעם משתתף בממשלה — או כמו שהוא במדינות הרפובליקניות — שהעם מושל לבדו.

פה תגלה לעינינו הפדגוגיה החברתית של פסטלוצי לאור המאור ההסטורי. בעקב הממשל־העצמי כרוכה תמיד סכנה מוסרית, בין שהמושל לבדו הוא פרט, יחיד, ובין שהמושל הוא „איש מושגי", שם־קבוץ, עם. — כשם שהמושלים לפנים, בני המלכים, נתחנכו בכונה תחלה ובשיטה המובילה אל המטרה: כי יאותו למשלחתם הרמה — הממשל, כן צריכים, מעתה, העמים להתחנך גם הם, ע"פ יסודי הפדגוגיה הסוציאלית, למען היותם ראויים למשלחתם — הממשל. נוסח שאלתה של הפדגוגיה־החברתית של פסטלוצי הוא אפוא: „איך עלינו לחנך את העם המושל?" ועוד נכון יותר יהיה, אם ננסח את השאלה באופן זה: „איך עלינו לחנך את העם למען היותו ראוי למלוכה?" וכך הוי מרגלא בפומיה דפסטלוצי: „עמי האהוב, הנני חפץ להרימך על!" אם נראה בפסטלוצי רק מחנך את הקטנים לא נהיה אלא טועים. קצוניותו היתרה לא הרשתה לו לחשוב, כי התקונים בבית הספר דים לתקן את כל החיים הצבוריים. חולם ורחוק מעולם המעשה במדה מרובה כזו היה יכול פסטלוצי להיות רק בשעה שהדבר נגע לצד הכלכליי שבחייו הפרטיים, אך לא במקום שהדבר נגע לאושר עמו. יותר מאשר קוה להשיג מבית הספר קוה להשיג מן החוקקים את החוקים הצבוריים — שהם הפדגוגיה לגדולים. הפרוגרמה של החנוך החברתי שלו היא: חנוך העם באופן אשר יגיעהו למטרתו. פוליציי הגונה ומגן הצדק, מוסדי צבא הגונים ושיטת כספים נאותה.

II.

אופים של עמי הקולטורה האירפית־אמריקנית מצטיין בשני סמנים מובהקים: התפתחות ההכרה־החברתית באדם, והתעוררות המוסר־החברתי. מושגם של שני הגורמים הללו בחיי העמים נבאר בזה, אך קדם כל עלינו להעיר, כי פסטלוצי הוא אבי התאומים־המושגיים האלה.

בשם „הכרה־חברתית" אנו מסמנים אותה ההכרה המדעית, שאנו מכירים לדעת את חיי העמים כמו שהם מתפתחים בזמן אחד זה בצד זה, וכמו שהם מתפתחים בזמנים שונים זה אחר זה. את חיי העמים החיים זה בצד זה אנו למדים ע"פ האֶטנוגרפיה־המדמה (vergleichende Etnographie); היא מתחקה על הצד השוה שבחיי העמים השונים, הפראים או התרבותיים במקצת, החיים ומתפתחים לעינינו; הודות להתחקותה זאת היא מכרת וקובעת חוקי התפתחותה של החברה האנושית. אנשים כטילור, מורגן, מֶה־לֶנַן ובסטיאַן, שהתחקו על תנאי החיים הקדמונים של החברה ומהלך התפתחותה מדור דור, נתנו היכולת לסוציולוגים כה. ספנסר, ג. רצנהופר, ק. לטורנא, א. פוליה, ג. טרד ול. וורד — לסמן את ההכרה־החברתית השלטת בשיטתנו הקולטורית, סמנים מובהקים.

הודות להסוציולוגיה הננו רואים את סדר הויתה של ההכרה האנושית ראיה אחרת לגמרי מאשר ראוהו הדורות שקדמונו. הם ראו בהתפתחות החברה וגדולה תולדה וגדול טבעי שקצרה יד איש להטותו לחפצו, לדידהו — אופני הממשלה, מוסדות המשפט והמפלגות החברתיות הולכים וגדלים מאליהם, כמו מעפר יצמחו, מבלי אשר פעלה איזו פעולה צדדית על גדולם והתהוותם; כן גדלו וצמחו מאליהם גם האילנות ביערי־עד. יחסו של היחיד אל אגודתו החברתית, שבה הוא נתון וחי, הנהו כיחס העץ היחיד אל היער, כיחס האיש אל המין, כיחסו של איש צבא אל מחנה החיל. היחס קבוע וערוך מראש ואיננו נכנע תחת רצונו של הפרט. הסוציולוגיה נטתה מן ההשקפה הזאת. היא תורנו דעה: כי חייהם המשותפים של בני האדם אינם רק הרכבה גרידא, או חיי פרטים רבים שבמקרה המה נמצאים זה בצד זה בחלל העולם, כגזע הפוליפים, ויחס האחד אל חברו, יחס שאיננו תלוי במתיחסים הוא, כי אם להפך, יחסנו אנו, בני האדם, זה לזה, הוא יחס חוקי, משפטי ותמידי, לכן אנו יכולים גם לשנות את יחוסנו זה לזה לפי הבנתנו והשגתנו, לסדרו על פי השקפתנו בזמן ידוע ובשעה ידועה. אופן יחוסו של הפרט אל הפרט, או של הפרט אל הכלל הוא תולדות רצוננו באותו זמן, וברצון הוא תולדות אותו המושג שאנו משיגים את „החוק" או את „משפט הצדק". העצים יעמדו מבלי נוע במקום אשר העמידם הטבע עד אשר תבוא הסערה, או יד אכזרי, ותהפכם משרש; יחס חיות־העדר אחת לאחת נשאר כל ימי חיותן יחד.

יחס קבוע ובלתי משתנה, כאשר התוה חושן הטבעי. האנשים הטבעיים, אשר האורגניזציה החברתית שלהם איננה עולה במאום על זו של היות-העדר, מסדרים את היחס שביניהם כפי אשר יורם חושם החברתי. רק האיש התרבותי, שאיננו נשמע עוד רק למצות חושו-הטבעי, כי אם למצות ה ש כ ל, הוא מגיע לידי ה כ ר ה חברתית. ההכרה הסוציאלית הזאת היא התולדה האחרונה בזמן ועליונה במעלה שהגיע אליה המדע בכלל ומדע-הסוציאלי בפרט. אחרי אשר רק במאה התשע עשרה נתנה התורה-ההברתית לבני האדם, ותהי למדע מסוים לעצמו, לכן אפשר לאמר בבטחה, כי ההכרה הסוציאלית היא אופיה וסמנה המובהק של המאה התשע עשרה, כמו שההכרה המדינית היתה אופיה של המאה השמונה עשרה, ההכרה המדעית — של המאה השבע עשרה, ההכרה הדתית — של השש עשרה וההכרה האומנותית — של החמש עשרה.

ופסטלוצי הוא אחד מגדולי הרוח המעטים שהשתתפו בבריאת ההכרה-הסוציאלית. לא שאלת „העולם" היא מרכז מחשבתו, כי אם שאלת „האדם". בעת אשר אנו שומעים את ל. פיירבך אומר: כי „אלהים" היה מחשבתו הראשונה, ה„בינה" — השניה וה„אדם" — השלישית והאחרונה, נוכל לאמר על פסטלוצי: כי ה„אדם" הוא ראשית מחשבתו וסופה. ה א ד ם שבילד מענין אותו, גם בשומו כל לבו לחנוכו של האחרון. „מ ה ו ת ו של האדם מה היא כי נדע? מדוע לא יגידו זאת לנו החכמים? גדולי הרוח מדוע לא ידעו את בני מינם? האם לא ילמד האכר לדעת את בקרו? האם לא ילמד הרועה לדעת מהות צאנו?... והאדם מדוע לא יחקר לדעת צרכי ט ב ע ו, אשר עליו הוא בונה כל מעלות רוחו ואשרו בחיים?" אלה המה דברי פסטלוצי בראשית „שעורי הערב לאחד הגרים" והרעיון הזה עובר כשני בכל כתבי פסטלוצי ויהי לפתגם שגור בפיו כל הימים. —

כאמור, בכר פסטלוצי את תורת ה א ד ם על פני יתר התורות, וכן תעשה גם הפלוסופיה השוררת בימינו, בתתה את משפט הבכורה לתורות הפסיכולוגיה, אֶתיקה וסוציולוגיה על פני התורות האחרות. הפקט הזה מראה לנו בעליל מה קרוב היה פסטלוצי המחנך העממי לבני הדור החי. אלוני המורה שהצבתי על דרך התפתחותה של הפלוסופיה, בספרי „על מפתן המאה" המה רק כעין הרחב-הדבור, באור ופירוש לדרישותיו הסוציאליות של פסטלוצי, ואלה המה הדברים אשר דברתי שם:

„.... אם לא כל אותות הזמן שוא ידברו, ומצאה המאה הבאה את עם-הפלוסופים והמה נאספים מכל הארצות, אשר המה נחתים שם, אל שדמות הסוציולוגיה והאֶתיקה-החברתית. כי עומדים הננו בתקופת נדודי-המחשבות, גלוי לכל. הדור-הפלוסופי ההולך וגדל לעינינו, עוזב מהנות מחנות את אולמי הפלוסופיה המטפיזית, השוממים ועזובים מאדם, ועמוסי סבל ההסטוריה על שכמם המה נודדים ונוהים אל ממלכת-האידיאות החדשה — אל הסוציולוגיה. אחרי נדודים אין ספורות במדבר המטפיזיקה של „נמנע ההכרה", הגיע דור הפלוסופים אל ה„ישוב", אל ה א ד ם, או ש ב אל האדם החי. „העולם" (Universum) — „הקובה" הוא לפלוסופים המודרנים, הצעירים, לא הוית ה ע ו ל ם כי אם הוית ה א ד ם היא השאלה התופסת מקום במרכז עולמם העיוני. אם העולם מרכב מאטומים, אֶנרגיות או מרכזי-כח — נניח לחכמי המטפיזיקה להכריע. השאלה: אם יש מטרה לתבל ומלואה אם אין, ואם יש, אם רק אחת היא או יותר מאחת — נניח לאלה החכמים שהכל ידעו ומאום לא יוכלו, לטפל בה. אנחנו מסתפקים בזאת, שהננו משתדלים להכיר ולדעת את ה א ד ם ומטרת חייו הוא. האדם הוא האינטרס היותר מענין שיענה בו האדם. אני מתחקים אל חייהם המשותפים ועבודתם המשותפת של בני האדם, וחוקיהם, כמו שהם מוכנים ו נ ר א י ם לעינינו — בתורת הסוציולוגיה; אנו למדים לדעת את אופני התפתחותם, או איך הם בהויתם (Jn ihrem werden) — בפלוסופיה החברתית; איך הם צריכים ו מ ח ו י ב י ם להיות — באֶתיקה החברתית. אלו הן השאלות הבוערות בלבות גדולי הרוח בין הצעירים העומדים על מפתן המאה.

מה גדול ערך האדם לפסטלוצי, בהיותו נקודת התוך בכל דעותיו ומחשבותיו הפלסופיות, אנו שומעים מפי גבורו האהוב עליו בדברו אל ארנר האציל: „יופי ה א ד ם הוא היופי היותר נעלה בארץ". ההשקפה האנטרפוצנטרית (הרואה את האדם כמרכז הבריאה) מצדה האסטטי, יש לו אצל פסטלוצי כל אותו התוקף שיש לה אצל פרוטגורס מצד ההכרה, לאמר: האדם הוא מדת כל הנמצא על פני האדמה.

אם יש לחשוב את פסטלוצי לפלוסוף, אז הנהו רק פלוסוף תרבותי ולא פלוסוף הטבע. האדם ותרבותו הם לו, לא רק נקודת ההתחלה של מחשבתו, כי אם

גם נקודת המטרה אשר אליה תשאפנה ותשובינה כל מערכי לבו. בהקדמתו ל„האידיאות על ההשתלמות האֶלמנטרית" הביע פסטלוצי את רעיונו היסודי, כי „כל עמלנו האומנתי הוא, להכניע את האדם תחת עול החוקים המוסריים והדתיים של הדור החי". השקפתו האפתימית על החברה יוצאה לנו מכתביו „על הטבת המין האנושי". השקפתו זאת הביע במלים המעטות: „החנוך לשם האנושיות היתה מטרתי". פסטלוצי הנהו אולי האיש היותר אֶנרגי מקהל האוחזים בשיטת ההשתלמות — היא השיטה המלמדת, כי אופי האדם לחנוך נתן, וכשרון ההשתלמות וההשתנות לטוב נָטע בקרבו. לכן שאפו כל אלה להרגיל ולחנך את האדם לטוב, לטעת בו רגשי אהבה והנינה לאחיו בני מינו באמצעות המוסדות הצבוריים והחברתיים. בעת אשר הפַטליסט (מאמין בהשגחה קדומה) שפנהויאֶר רואה את אופי האדם כקפוא וקבוע מראש, אשר לא יחול בו כל שנוי והחנוך ההתפתחותי איננו פועל עליו כלל וכלל, הננו מוצאים אצל פסטלוצי האופתימי את האמונה, כי בטבע האדם נטוע הכשרון להתפתחות אין קץ. אם לדעת שפנהויאר אופי האדם הוא שויון נצחי, הנהו לדעת פסטלוצי עליה נצחית, עליה בסולם ההשתלמות וההתפתחות. הראשון נשאר שקוע בהאונטולוגיזם (הויה נצחית במעמד ומצב אחד) המוסרי והשני אחז בשיטת ההתפתחות המוסרית, כמו שאנו מוצאים אותה בסוף דבר למכתבו השני בספרו: „איך מחנכת גרטרוד את בניה".

„במלה אחת — הוא כותב שם — הודות לאותה הפעולה הכבירה שפעל עלי הכל בכלל, והתוצאה התמידית של נסיוני, הגעתי שנית אל אותה האמונה, אשר מראשית עבודתי הפדגוגית שויתי לנגדי ובכל חום נפשי פרנסתיה, ואשר במשך ימי עבודתי תחת עול הזמן ותנאיו נאבדה לי — האמונה באפשרות הטבתו של המין האנושי".

והיה כי נציג וכי נעריך את שיטת הפדגוגיה־החברתית של פסטלוצי מול זו של שפנהויאר, וחזקה זאת את דעתנו, כי: „הפסימיות, יותר משהיא הסתכלות בעולם הנה מחלה"... הפסימיות האישית מחלה פרטית היא, והפסמיות החברתית מחלת הכלל היא, מחלה המונית ההורסת שווי־משקלה של החברה".

פסטלוצי הוא טפוס פילנטרופי מן היותר מעולים, אשר הקדיש כל חייו לטובת אביוני מין האדם ועזוביו. ההפך ממנו הוא שפנהויאר. הוא הנהו טפוס מינטרופי מן היותר פחותים. אשר למרות יפי דבורו על המוסר הרחמני, שנאתו לבני האדם ושאט נפשו נגדם גדולים כל כך, עד אשר „צרות כלבו האָהוב מניע את מיתרי לבבו יותר מכל השאלה הסוציאלית".

האפטימיות החברתית של פסטלוצי היא תולדות הטמפרמנט שלו, כמו שהפסימיות החברתית של שפנהויאר, המכחיש בכל השתלמ'ת אנושית, היא תולדות הטמפרמנט המלא מרורות שלו. אם כה נבאר את המשפט: „המעשים מתאימים אל המהות" (Operari sequitur esse) ולפיהו נאמר, כי גם מעשי האיש שפנהויאר תולדות אפיו הפרטי המה, אז נקבל את משפטו, אך בתנאי מגביל, כי היחס הזה שורר רק בין מזגו של האדם, הפרטי, והסתכלותו בעולם, אך לא באותה ההרחבה שחפץ שפנהויאר — כי היחס הזה שורר בין האדם הפרטי ואופיו בתור חלק אלוה ממעל.

על פני כל אשר הגה וכתב פסטלוצי בדבר הפדגוגיה החברתית שפוך אור שמש, יען כי גם מזגו הוא מלא אור נוגה, ורק מחנכים חברתיים כאלה יכולים לשכלל ולהיטיב את העם, להחיותו ברוח המוסר ולהביאו לידי שנוי מערכותיו לטוב. כל האומר להביא את אחרים לידי מעשים טובים צריך קודם כל להאמין בעצמו בטוב הצפון במעשים ההם, וגם באפשרות הוצאתן אל הפועל. האיש, שחסרה לו האמונה בכשרון השתלמותו של המין האנושי באותה מדה שחסרה לשפנהויאר, אשר מספר דברי הימים, כמו מתיבה־מנגנת אזנו קשבת רק הכרה אחת בלתי משתנית, איש אשר כזה לא יצלח לפדגוגיה החברתית. אם טבע האדם בלתי משתנה, ודברי ימי האדם הם רק תנועת־משנה (Circulus nitiosis) אז כל השאיפה לתקון מערכות החברה, והחפץ לפעול על מהלך חיי האדם באמצעות התפתחותה של ההכרה החברתית, אך אולת מאין כמוה הוא. איה אפוא המקור שממנו נשאב כח־החיים, ההתכוננות לחרף־נפש, החפץ הכביר למעשה ופעולה, ההכרחיים ונחוצים לכל האומר לתקן ולשכלל את מערכות החיים — אם הננו פוסעים תמיד על מקום אחד, כסוס בגלגל הרחיים, ואם אחת היא: בין שנצעד והננו במצב תרדמה ומיכני, או שנדלג בכל מאמצי כחנו — לא נצעד אף צעד אחד לפנים?...

חנוך חברתי רב ערך אפשר הוא אפוא רק אם אנחנו מודים בכשרון השתלמותה של האנושיות, בעיני הכופרים במציאות הכשרון הזה תהיה כל העבודה על

שדה החנוך החברתי עבודה סזיפית. אותה האפטימיות הכבירה שתמכה את פסטלוצי בתורת הפדגוגיה החברתית ובחיים, למרות כל הנטיות לצדדים, מוכרחת היא, מחובת המציאות היא, למען היות לנו מידה אותה האֶנרגיה שאיננה חתה מפני כל, אותה השאיפה העצומה לפעולה, אותה ההליכה למטרה ידועה הנחוצה לשכלול ההכרה־הסוציאלית. באותה האפטימיות החברתית שצבר פסטלוצי בספריו, הירושה היותר חשובה שהשאירה לנו תקופת־ההשכלה, ואשר הביאה כמנחת־בקר מאת המאה השמונה עשרה אל המאה התשע עשרה, הננו רואים אותו ראוי לתאר פדגוג־חברתי, וכשמשתתף בבריאת ההכרה הסוציאלית, אשר גמלה בימינו בידי הסוציולוגיה. בספרו „לינהרד וגרטרוד" כבר הביע את תוכן אותו הרעיון אשר האפטימיות החברתית בימינו היתה יכולה להיות על דגלה: „אדם הנהו; ובהשביעך נטיה אחת מנטיותיו הטבעיות אתה עושה אותו יותר שלם, ואם אינך משביע נטיה אחת מנטיותיו הטבעיות אתה עושהו לאי־שלם, ובכן, מחוקק! את אשר אינך נותן לו אינך מקבל ממנו. שים לבך לכך, צא וחשב — לא למענו — כי אם למענך חשוב, ואתה תתן לו כפי יכלתך, למען שתוכל להשתמש בו שמוש שלם באותה מדת השלמות שתוכל להגיעו עדיה".

(סוף יבוא).

ש. רוזנפלד.

טולסטוי על החנוך.

הסופר־הפלוסוף הגרף טולסטוי הביע במכתב פרטי לאחת מקרובותיו את דעתו על החנוך המוסרי בדברים האלה:

„בנוגע לילדים צריך למַעֵט בלמוד ככל האפשר. אם יגדלו הילדים מבלי לדעת דברים רבים — ראסון לא כל כך גדול. ואולם מאי "ידיעה" כזו רעה הרבה יותר „ידיעת" ילדים רבים, וביחוד אלה המחונכים על יד אמותיהם, שהן בעצמן אינן יודעות כראוי את הענינים שהן מורות לילדיהן; הילדים האלה אינם מְעַכְּלִים כראוי את הלמודים ועל כן הם מְמָאֲסִים אותם מהר. גם ילד גם איש גדול יכולים ללמוד רק בשעה שיש בלבם תשוקה אל הלמוד שהם לומדים. בלי התשוקה הזאת מביא הלמוד רק רעה — כי הוא מקהה את השכל ומכלה את הכשרון. האמיני לי, כי לא הייתי כותב לך על אדות זאת, לולא חשיבותו הגדולה של הענין הזה. ידעתי את הטענה הרגילה נגד השקפה כזו: "אם לא ילמדו את הילדים במה אפוא יבלו את זמנם? הישחקו כל הימים עם ילדי האכרים א"יר בכפר וילמדו מהם כל מיני אולת? ולפי אופן חיי האצילים המקובל בינינו יש אמנם לטענה הזאת על מה שתסמך. אבל האם דרוש באמת להרגיל את הילדים לחיים כאלה ולהשריש בלבם את ההכרה כי כל צרכיהם צריכים להמלא בלי כל עמל ועבודה מצדם? כמדומה לי שהתנאי הראשון של חנוך טוב הוא לתת בלב הילדים את הדעה, כי כל הדברים הדרושים להם אינם יורדים כמו שהם מן השמים, כי אם מוכנים ונעשים הם בעמל אנשים אחרים, שאינם יודעים ואינם אוהבים אותם. הדעה הזאת אינה מובנת היטב לילד (והלואי שיבין אותה כראוי לכשיגדל!); אבל הוא יכול וצריך להבין, כי המשרתת או האומנת בלי כל עונג מנקה לו את הנעלים והערדלים, שהוא מלכלך במשך היום ונועל אותם בכל בקר נקיים. הוא צריך להבין, כי היא עושה זאת לא מאהבה אליו, כי אם מסבות אחרות שאינן ידועות לו כלל. ואם הילד אינו מתביש בזה, סימן רע הוא להתחלת חנוכו המקולקל, המשאיר אחריו רושמים עמוקים לכל ימי חייו. להמנע מזה קל מאד, ואני, העומד (כמו שאומרים המליצים) על עברי פי הקבר, מבקש זאת ממך. יהיו נא הילדים אדונים ועבדים לעצמם: יוציאו בעצמם את השופכין שלהם, ינקו בעצמם את בגדיהם ואת נעליהם, ימלאו את מַרְחֲצוֹתֵיהֶם במים, יכבדו ויסדרו את חדריהם, וכדומה. האמיני לי, כי איך שלא יהיו הדברים האלה חשובים ביותר, חשובים הם לאשרם של ילדיך הרבה יותר מידיעת שפת צרפת, הסטוריה ועוד".

„אמנם בדרך הזה יש מעצור גדול: הילדים עושים בהפץ לב אך את אשר יעשו הוריהם, ועל כן אני מבקש מכם: עשו זאת גם אתם בעצמכם! עוד

בחדש הראשון תרגישו רגש רצון בעבודתכם זו, והילדים היו עוד יותר מרוצים! ואם תוכלו להוסיף להם גם עבודה בשדה, או, לפחות, בגן הירק, יהיה טוב מאד. ההכרח לעבוד ולשרת לעצמם ולמלא את צרכיהם הם הוא בית הספר היותר טוב ומועיל. האמיני לי, כי בלי התנאי הזה אין כל חנוך מוסרי ואין הכרה נכונה, כי כל האנשים הם אחים ושוים יחד. הילדים יכולים עוד להבין כי איש גדול, בנקיר או סנדלר, צייר או שוטר, המפרנס את כל בני משפחתו, פטור מכל העבודות המפריעות אותו מעבודתו המיוחדה, שממנו לחמו נמצא. אבל איך יוכלו הילדים לבאר לעצמם, מדוע עושים אחרים בעדם את העבודות, שהם בעצמם יכולים לעשותם? הבאור האחד למחזה הזה יכול להיות רק זה, שהאנשים נחלקים לשתי מפלגות, לאדונים ולעבדים; וכמה שמדברים אליהם בדבר שפתים על דבר האחוה והשווין של כל בני האדם, לא יעשו עליהם כל רושם, יען כי כל תנאי חייהם, מאז פקחם את עיניהם בבקר עד סגרן אותן בלילה, מראים להם את ההפך. הילד יחדל אז להאמין בכל הדברים הטובים אשר ידברו הזקנים באזנינו על המוסר והצדק; הוא מרגיש בעמקי נפשו הרבה כי כל דבריהם שקר, והוא חדל להאמין לכל דברי הוריו ומוריו, ולאחרונה יחדל להאמין לגמרי בהכרחיות איזה מוסר שיהיה בכלל".

עוד הערה אחת: אם יקשה להנהיג בבית כל מה שאמרתי למעלה, דרוש, לפחות, לתת לילדים להרגיש, כי לא טוב להם על ידי זה שאינם עושים מה שהיו צריכים לעשות. למשל: אם לא נקו את בגדיהם ונעליהם אסור להם לצאת מן הבית; אם לא הביאו להם מים — אין מה לשתות. העקר „שלא להתביש מפני המלעיגים". תשע עשיריות מכל המעשים הרעים נעשים בעולם מיראה, או מבושה, מפני המלעיגים אם לא יעשום."

כרוניקה.

רוסיה.

מערכה לבריאות הילדים. — בפטרבורג אומרים לכונן מערכה מכל הדברים הנוגעים לשמירת בריאות הילדים. מטרת המערכה היא ללמד את הקהל הגדול לדעת איך לשמר את בריאות הגוף של הילדים ואנשים צעירים, חנוכם ולמודיהם גם בבית גם בבית הספר. המערכה תהיה הראשונה ממין זה ברוסיה.

תקון בתי הספר. — המיניסטריום של השכלת העם יגש בקרב הימים לבקר את כל המגרעות אשר בתוכן הלמודים של בתי הספר למתחילים ובתי הספר העירונים בעלי ארבע מחלקות. המיניסטריום חפץ להנהיג בבתי הספר האלה למוד השפות הנכריות ובכלל להגדיל את תכן למודיהם עד שהגומר בהם את למודיו יהיה שוה בזכויותיו למי שגומר שש מחלקות בבית ספר ריאלי.

ע"ד כתיבת תלמידי הגימנזיה בשבת. — הורים אחדים התאוננו לפני הסינוד על לשכת שר ההשכלה אשר דחתה את בקשתם לפטור את בניהם תלמידי הגימנזיה מכתיבה בשבת. אך הסינוט מצא: א) כי ילדי העברים הנכנסים לבתי הגימנזיה צריכים לסור למשמעת הסדר הקבוע בחלוקת הלמודים ויכולים להפטר מכתיבה בשבת רק בתור הנחה מיוחדת, אם פקידי בתי הספר מוצאים שהפטור הזה מתאים אל מהלך הלמודים המסודר. ב) כי אם אינם חפצים לקבל עליהם את הסדרים האלה יכולים ההורים למסור את בניהם בבתי הספר המיוחדים לישראל והערוכים ברוח דת ישראל. ג) וכי מאון לשכת שר ההשכלה למלא את בקשתם איננו שלילת חופש האמונה. לכן החליטו זקני הסינט לדחות את בקשת המבקשים.

השתדלות. — באספה הכללית של חברת המורים העברים בגליל אדסה ופלך בסרביה החלט להציע ע"י המורשים שתשלח החברה אל האספה המסקבית של מורשי חברות המורים הצעה על דבר הטבת מצב המורים ואגדותיהם. למורשים יבחרו מר כהן ומר מ. גליצקי. בהצעה הנכונה לבא לפני אספת המורשים נאמר בין שאר הדברים כי נחוץ לתת למורים

היהודים אם לא זכות הישיבה בכל מקום, הנה לפחות תנתן להם זכות הישיבה בספרים ומושבות ובתחום חמשים וֶירסטה סמוך לגבול. ומלבד זה ראוי להשתדל כי בני המורים היהודים יקובלו אל בתי הספר הכוללים יותר מן הקצבה הקבועה למספר תלמידים עברים. חברת המורים העברים ביקטרינוסלב ערכה בקשה להציע באספת מורשי המורים במוסקבה להשתדל לפני הממשלה העליונה ע״ד נתינת רשות למורים עברים לגור בכל רחבי הממלכה.

מבה״ס הבינונים. — הקצבה לתלמידים העברים בבתי הספר בוילנה מעטה היא חמש פעמים לעמת מספר הילדים יושבי וילנה כנגד מספר הנוצרים יושבי העיר. ויש בתי ספר שם הנמנעים גם מקבל תלמידים עברים במספר הקבוע לפי הקצבה. בבית הספר הריאלי, למשל, נתקבלו בשנה זו, לדברי העתון המקומי „וילנסקי ויסטניק״, 621 תלמידים ובהם רק ששים יהודים שהם בערך 9,66% אחוזים ונשארו אפוא עוד שני מקומות בעד תלמידים עברים ובאותה שעה הושבו ריקם 49 בקשות של תלמידים עברים מאפס מקום.

בקשה. — ראשי מיסדי בית הספר העברי בעיר קוֹבֶל פנו בבקשה אל שלטון בתי הספר לתת להם רשות לפתח אצל בית הספר הזה מחלקה ללמודי אומנות וגם רשיון לפתוח בית ספר לנערות עבריות בעיר ההיא.

התאחדות החדרים. — ברוסטוב על נהר דון מלאה פקידות בתי הספר את השתדלות ד״ר מ. א. איינשטדט בדבר התאחדות החדרים שבעיר והתחברם כמקום אחד.

תמיכת בית ספר. — בעיר דֻשֶׁב יש רק מוסד טוב אחד לחנוך נערים עברים והוא בית ספר פרטי של מר טובלין, אשר יתחנכו בו כששים נערים. בעל ביה״ס הזה פנה זה פעמים אחרות אל חברת מרבי השכלה בפטרבורג לתת תמיכה לצרכי ביה״ס, אך בקשתו לא נתמלאה. בפעם האחרונה קבל מר טובלין מענה על בקשתו כי ועד החברה שולח חבר אחד לעיר דֻשֶׁב להתבונן אל ביה״ס הזה לדעת כמה תמיכה דרושה לו.

הכנת מורים. — ועד המיניסטריום להשכלת העם בקר את החלטות הפקידות של ביה״ס לגלילותיהם ע״ד שנוי החוקים על שעורי הלמודים הפדגוגים להכין מורים ומורות בעד בה״ס למתחילים, וימצא לנחוץ לתקן, כי האנשים שרכשו להם השכלה בבתי הספר דעירונים עפ״י התכן משנת 1872 יכולים לעמוד למבחן בהסכם אל שעורי הלמודים הפדגוגים. במספר שומעי השעורים יכולים להמנות גם אנשים שאינם פרבוסלבים, לפי הקצבה שיקצוב המפקח על בה״ס שבגליל. האנשים ההם נועדים להיות מורים בבתי ספר של הדתות הנכריות וע״כ הם פטורים מלמודי השפה הסלוית. התמיכה לשומעי השעורים העניים יכולה להיות עד מאה רובל. שעורי למודים פדגוגים יכולים להקבע גם אצל בת״ס הגימנזיות.

לתמיכת תלמידים עניים. — לפני המיניסטריום של השכלת העם עומדת להתברר כעת שאלה ע״ד נתינת רשיון למחזיקי בתי ספר פרטים עברים ליסד בעד בתי הספר ההם אגודות תומכי תלמידים עניים, עפ״י היסודות המונחים בחקים הכוללים ע״ד אגודות כאלה, המתאשרות ע״י המינסטריום לעניינים הפנימים.

הועד לבחינת מורים עברים. — באדסה נוסד ועד לבחינת מורים, שנמנה לפי שעה ע״י המפקח על בתה״ס שבגליל ברשיון המינסטריום להשכלת העם, ואשר עליו הוטלה חובה לבחן כל איש הבא להורות למורים עברים בבתי הספר הפרטים ולתת על זה תעודה.

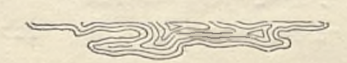
חנוכת בית ת״ת. — ביום 13 (26) אקטבר היתה בעיר יֶלִיסַבֶּטְגְרַד חנוכת בית חדש שנבנה לצרכי הת״ת עם מחלקה ללמודי אומניות אשר על ידו.

בקשה. — חברת עוזרי המסחר בעי׳ יקטרינוסלב פנתה בבקשה אל שר המיניסטריום אשר לאוצרות ה׳ אַנְפּוֹב לתת רשיון לפתות בי״ס לעוזרי המסחר העברים.

בי״ס למסחר חדש. — ביום 22 אקטבר נפתח בוילנה בית ספר למסחר.

בית ת״ת חדש. — בימים האלה נפתח בית ת״ת לעדת ישראל בעיר הורודישצה, מחוז צרקס, נספחו יותר משמונים חניכים אשר נחלקו לשלש מפלגות.

הערה: מפני סבה בלתי תלויה בנו לא יכלה לבוא פה כל הכרוניקה של החדש הזה, ותבוא בחוברת הבאה.

28) בעיר וביער (משלים), ב״ח. י. שטיינברג.
מחיר כל חלק 30 ק׳, מכורך בבד 40 ק׳ פארטא 4 ק׳.
שני החלקים ביחד מכו׳ בבד 75 ק׳, פאר׳ 8 ק׳.

29) שיחות ילדים (קובץ שיחות מקוריות מילדים).
הנ״ל.
מחירו 40 ק. מכ׳ בבד 50 ק. הדר בבד 60 ק. פ׳ 4 ק׳.

30) קצור דברי הימים לעם ישראל מראשית היותו עד היום הזה. י. גרזובסקי.
מחירו 50 ק. מכורך 55 ק. בבד 60 ק. מכ׳ הדר 70 ק. פארטא 6 קאפ.

31) תולדות עם ישראל (בנקוד).
א. ז. רבינוביץ.
חלק ראשון מחירו 50 קאפ. מכ׳ בניר 60 ק. בבד 65 ק. פארטא 8 ק. חלק שני מחירו 55 ק. מכ׳ בניר 65 ק. בבד 70 ק. פארטא 8 ק. חלק שלישי מחירו 80 ק. מכ׳ בניר 90 ק. בבד 95 ק. פאר׳ 10 ק. כל שלשת החלקים (כל הספר) מכורכים יחד בבד 2 רובל, מכ׳ הדר 2.10, פארטא 10 קאפ.
נמצא להמכר גם בספרים קטנים: ספר א׳ ב׳ ה׳ כ״א 15 ק. ספר ג׳ ד׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ י׳—כ״א 20 ק. פארטא לכל ספר 2 קאפ.

32) פרקי אבות לבני הנעורים (עם תרגום רוסי והערות ובאורים). א. ליבושיצקי.
מחירו 25 ק. מכ׳ בניר 30 ק. בבד 35 ק. פאר׳ 4 ק.

33) כל אגדות ישראל (פורמט גדול, מאושר ע״י ועד המלומדים כנ״ל). י. ב. לבנר.
חלק מחירו 75 ק. מכ׳ בבד 90 ק. הדר בבד 1 ר. פארטא 10 ק. חלק שני מחירו 1.50. מכורך בבד 1.65, הדר בבד 1.75. פארטא 16 ק.
שני החלקים מכורכים יחד בבד 2.45, הדר בבד 2.60, פארטא 25 קאפ.

34) למען אחי הקטנים (שירי ילדים. פורמט גדול). א. ליבושיצקי.
מחירו 60 ק. מכ׳ פשוט 75 ק. מכ׳ הדר 85 ק. פארטא 10 ק.
על ניר ריגאל 1 ר. מכורך הדר 1.25. מכורך הדר מאד 1.50. פארטא 12 ק.

35) פרקי תלמוד (כריסטומתיה תלמודית למתחילים, עם תרגום המלות התלמודיות ברוסית ואשכנזית באותיות עבריות). א. ל. ביסקא.
מחירו 40 ק. מכ׳ 50 ק. בבד 55 ק. פאר׳ 6 ק.

36) דקדוק לשון עברית מאת שמואל דוד לוצטו (שד״ל). מעבד ע״י אברהם כהנא.
מחירו 50 ק. מכ׳ 60 ק. בבד 65 ק. פאר׳ 8 ק.

37) מחברות לנתוחי דקדוק (שלש מחברות).
א. י. גוטליב.
מחיר כל מחברת 10 ק. ע״פ 12 ק.

38) מערכת הפעלים (ספר שמושי). א. קליינמן.
מחירו 50 ק. מכ׳ בניר 60 ק. בבד 65 ק. פאר׳ 6 ק.

39) מורה הסגנון ושמוש הלשון העברית (עם דוגמאות ופרקי שנון רבים לשמוש המעשי וחלק מיוחד על תורת הנקוד לכל פרטיה). י. ח. טביוב.
מחירו 1 ר. מכ׳ 1.10 ר. בבד 1.15 ר. פאר׳ 14 ק.

40) תורת הספרות (מורה חקי הסגנון הפרוזי והשירי ותורת הספרות לכל חלקיה השונים עם דוגמאות רבות מכל מקצעות הספרות העברית בכל תקופותיה). ש. ל. גרדון.
מחירו 1 ר. מכ׳ 1.10 ר. בבד 1.15 ר. פאר׳ 14 ק.

41) מבחר הספרות (אנתולוגיה עברית, מכילה לקוטים נבחרים ממיטב הספרות העברית החדשה בשיר ובפרוזה של משוררינו הגדולים עם תולדות כל סופר וערכו והערות נחוצות).
י. ח. טביוב.
מחירו 90 ק. מכ׳ בבד 1.05 ר. מכ׳ הדר 1.10. פארטא 14 ק.

42) **ביבליותיקה לבני הנערים I: לילדים**
(שיחות, אגדות, ספורים, משלים וכו׳ ערוכים בשפה קלה וצחה ומנקדה עם הערות ובאורים למלים הקשות).

יצאו עד היום 171 חוברות

במחיר 4 ק. כל חוברת, פאר׳ לאחת או לשתים 2 ק. מכורכות בכריכות בד יפות ומהודרות, בחמש או עשר או חמש עשרה חוברות בכל כרך.
מחיר כל כרך בחמש חוברות 25 ק. ע״פ 30 ק׳; כל כרך בעשר חוברות 50 ק. ע״פ 58 ק׳; כל כרך בחמש עשרה חוברות 75 ק. ע״פ 85 ק.

43) **ביבליותיקה לבני הנערים II: לנערים**
(ספורים, ספרי מסע, תולדות אנשי שם ועוד).

יצאו עד היום 90 חוברות

במחיר 6 ק. כל חוברת, מכ׳ 7 ק. פאר׳ לאחת או לשתים 2 ק. מכורכות בכריכות בד יפות ומהודרות, בחמש או בעשר חוברות כל כרך. מחיר כל כרך בחמש חוברות 40 ק. ע״פ 46 ק׳; כל כרך בעשר חוברות 80 ק. ע״פ 90 ק.

44) **עולם קטן** עתון מצויר לבני הנעורים. בו נדפסים: ספורים קטנים וגדולים, אגדות ושיחות, שירים ומשלים, מחזות, פרקים מדברי הימים, תולדות אנשי שם, ידיעות העולם והטבע, ספרי מסעות. ידיעות וחדשות, בריחות, מכתמים, פתגמים, חידות, חליפות מכתבים בין בני הנעורים, משחקים, תמונות אנשים וציורי מקומות ומעשים, תוי מנגינות לשירים ועוד.

יצאו עד היום 65 חוברות

במחיר 20 ק. כל חוברת, ע״פ 22 ק. כל 13 חוברות יחד מכ׳ הדר במחיר 1.80 ר׳ עם המשלוח. כל 26 חוברות מכ׳ הדר במחיר 3.50 רובל עם המשלוח.

45) ספר החנכה (מאסף לבני הנערים עם תמונות וציורים).
מחירו 25 ק. מכ׳ 35 ק.

Книгоиздательство „Тушія", Варшава.
Verlag „TUSCHIJAH", Warschau.
בע״פ: נאוואליפקי 7, מעון 9.

מראשית שנת תרס"ג נעשו שנויים לטובה בהוצאת העתון המצויר לבני הנעורים

„עולם קטן":

א) ה„עולם קטן" הוא מעתה מנוקד כלו. התכן יותר קל ונוח.
ב) הפורמט נשתנה לטוב וליופי. האותיות הן יותר בהירות, והציורים — יותר יפים.
ג) תחת המחיר הקודם, 6 רובל לשנה, נקצב מעתה המחיר

רק 4 רובל לשנה

2 רובל לחצי שנה, 1 רובל לרבע שנה.

ההותמים לשנה שלמה יקבלו בסוף השנה תשורה יפה הנם. דמי החתימה יוכלו לשלם גם לשעורין: 2 רובל בעת ההתימה. ושני הרובל הנותרים בראשית הרבע השני.

ומלבד זה הננו מתחילים להוציא בתור הוספה מיוחדת ל„עולם קטן" ירחון פדגוגי בעד ההורים והמורים בשם:

„הפדגוג"

בו יבואו מאמרים בכל מקצעות החנוך וההוראה, החדשות במקצוע החנוך, החנוך העברי ביחסו אל החנוך הכללי, השקפה על מהלך החנוך בא"י ובחו"ל: החדרים, הת"ת ובתי הספר, מאמרים ע"ד הטבת המצב החמרי והרוחני של המורים והמלמדים; דו"ח מאספות מורים, כרוניקה מעולם ההוראה העברית והמורים העברים, בקרת ספרי הלמוד והקריאה לבני הנעורים, שאלות ותשובות בעניני החנוך והלמוד במעשה; לשכת מודיעין (ביורא) בעד הורים ובתי ספר המבקשים להם מורים ובעד מורים המבקשים להם משרות ומקומות להוראה.

מחיר „הפדגוג": 3 רובל לשנה, 1.50 רובל לחצי שנה, 75 קאפ. לרבע שנה.

לחותמי ה„עולם קטן" 2 רובל לשנה, 1 רובל לחצי שנה, 50 קאפ. לרבע שנה.

פרוספקט מפורט ע"ד ה„עולם קטן" ו„הפדגוג" ישלח חנם לכל דורש.

Verlag „TUSCHIJAH", Warschau.
Книгоиздательство „ТУШІЯ", Варшава.
בע"פ: נובוליפקי נו' 7, מעון 9

„HAPADGOG". Pädagogische Monatschrift.
Herausgeber u. Eigenthümer: Verlag „Tuschijah", Warschau. — Verantwortlicher Redacteur S. M. Laser.
Druck von Josef Fischer in Krakau.